

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 р.

ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КІЇВ • 2•2021

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Заступник головного редактора

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

Відповідальний секретар

ГАВРИЛОУК Н. О., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БРУЯКО І. В., доктор історичних наук, Одеський археологічний музей НАН України

БУЙСЬКИХ А. В., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон Сорbonна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. А., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ІВАКІН В. Г., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ІВАНЧИК А. І., член-кореспондент РАН, Національний центр наукових досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ О. Г., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

МОЦЯ О. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПЕТРАУСКАС О. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ПОТЕХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СКОРИЙ С. А., професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬЕ Й., професор, доктор, Гете університет Франкфурта-на-Майні, Німеччина

ХОХОРОВСКІ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ARHEOLOGIA

RESEARCH JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 2•2021

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Deputy editor-in-Chief

TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Executive Secretary

GAVRYLYUK N. O., DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

BOROFFKA N., Professor, Dr. Hab., German Archaeological Institute, Germany

BRAUND D., Professor, Dr. Hab., University of Exeter, Great Britain

BRUIAKO I. V., DSc in History, Odesa Archaeological Museum of the NAS of Ukraine

BUISKIKH A. V., DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr. Hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland

DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France

IVAKIN V. G., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

IVANCHIK A. I., Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences, National Center for Scientific Research of France

FORNASIER J., Professor, Doctor, Goethe University Frankfurt am Main, Germany

KAIZER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany

KORVIN-PIOTROVSKYI O. G., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

MOTSIA O. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

PETRAUSKAS O. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

SKORYI S. A., Professor, DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

ZALIZNYAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

Статті

- АБАШИНА Н. С. У пошуках витоків слов'ян. До 100-річчя від дня народження Є. В. Максимова
- ПЕТРАУСКАС О. В. Черняхівська культура та гуни (за матеріалами археологічних пам'яток України)
- ГОПКАЛО О. В. Приношення одягу в інгумаціях культури Черняхів–Синтана-де-Муреш
- ЖАРОВ Г. В., ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Р. В. Зброя Мутинського могильника
- БАШКАТОВ Ю. Ю., БІТКОВСЬКА Т. В. Івківці — новий тип пізньозарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я
- РУДИЧ Т. О., КОЗАК О. Д. Населення Київського Подолу давньоруської доби

CONTENTS

Articles

- 5 ABASHYNA N. S. In Search of the Origins of the Slavs. To the 100th Anniversary of the Birth of Ye. V. Maksymov
- 15 PETRAUSKAS O. V. Cherniakhiv Culture and the Huns (Based on Archaeological Resources of Ukraine)
- 33 HOPKALO O. V. Garments Offerings in the Cherniakhiv–Sintana-de-Mureş Culture Inhumations
- 40 ZHAROV H. V., TERPYLOVSKYI R. V. Weapons of the Mutyn Cemetery
- 52 BASHKATOV Yu. Yu., BITKOVSKA T. V. Ivkivtsi — a New Late Zarubynsi Culture Type of Sites at the Middle Dnieper
- 63 RUDYCH T. O., KOZAK O. D. Population of Kyiv Podil in Ancient Rus Period

Публікації археологічного матеріалу

- РИЖОВ С. М., ШУМОВА В. О. Результати археологічних досліджень біля с. Мошурів на Черкащині
- МОГИЛОВ О. Д. Другий Михайлівський курган — пам'ятка V ст. до н. е. в Потясминні

Publication of Archaeological Material

- 80 RYZHOV S. M., SHUMOVA V. O. The Results of Archaeological Investigations Near Moshuriv Village in Cherkasy Region
- 92 MOHYLOV O. D. The Second Mykhailivka Barrow, the 5th Century BC Monument in the Tiasmyn River Region

*Публікації
археологічного матеріалу*

ГАВРИЛЮК Н. О., БОНДARENКО Д. В. Ліп-
ний посуд пізньоархаїчного комплексу Вікто-
рівка I

ПАВЛЕНКО С. В., БОРИСОВ А. В., СОРО-
КУН А. А., СЛОБОДЯН Т. І. Тілопальне по-
ховання середини I тис. з Житомирського По-
лісся

*Publication
of Archaeological Materialy*

115 GAVRYLYUK N. A., BONDARENKO D. V.
Handmade Pottery From the Late Archaic Com-
plex of Viktorivka I

130 PAVLENKO S. V., BORYSOV A. V., SORO-
KUN A. A., SLOBODIAN T. I. Cremated Bur-
ial of the Middle of the 1st Millennium AD in
Zhytomyr Polissia

Хроніка

Пам'яті Олега Петровича Журавльова

Світла пам'ять, професор! Безкомпромісний
Євген Неуступни

News Review

146 In memory of Oleh Petrovych Zhuravliov

148 In Loving Memory, Professor! Uncompromising
Evžen Neustupný

О. В. Петраускас *

ЧЕРНЯХІВСЬКА КУЛЬТУРА ТА ГУНИ (за матеріалами археологічних пам'яток України)

Розглядається проблема відносин черняхівської культури та гунів на підставі аналізу письмових джерел і археологічних матеріалів. Вказані джерела свідчать про те, що зникнення черняхівської культури припадає на більш пізній час, ніж поява гунів у Північному Причорномор'ї. Занепад культури був складним і багатофакторним процесом, у якому провідна роль, ймовірно, належала внутрішньому соціально-економічному чинникам.

Ключові слова: черняхівська культура, гуни, епоха Великого переселення народів.

Проблема взаємодії гунів і європейських народів досить складна. Це пов'язано з фрагментарністю письмових свідчень, а також проблемами історичної інтерпретації археологічних джерел. «Гунський епізод» в історії Південно-Східної Європи, в цілому не більше 100 років, дуже невеликий на тлі більш тривалих періодів відносин осілого та кочового населення на території України. Крім цього, і в історії гунів зіткнення з черняхівськими племенами це лише один із сюжетів у системі їх складних відносин з варварами та Римською імперією. Проте цей епізод і сама епоха Великого переселення народів мали важливе значення для формування етнічної та політичної картини сучасної Європи.

«Гунська проблема» для черняхівської культури, перш за все, пов'язана з її фіналом. І в ній можна виділити два аспекти, які прямо пов'язані між собою. Перша з них — це причини зникнення культури, а друга стосується проблеми хронологічних реперів фінального етапу її розвитку.

У літературі існує кілька точок зору щодо причин зникнення черняхівської культури. Найбільш поширеною є думка, згідно з якою культура гине під ударами гунів. У цьому випадку фінальною датою культури з певними до-

пусками розглядаються роки підпорядкування гунами остготів і відхід візіготів за Дунай, тобто 370—80-ті рр. (Bierbrauer 1994, S. 117—121). Друга точка зору не заперечує вирішального чинника гунського нашестя, проте припускає, що процес зникнення культури не був настільки різким і міг відбуватися протягом першої половини V ст. (Шукін 1979, с. 17—22; Гороховський 1988а, с. 18—19; Kazanski 1992, p. 191—229; Tejral 1997, s. 354; Магомедов 2001, с. 143—148). Останнім часом обґрунтовано виглядає думка про те, що гунська навала співпала з економічною кризою черняхівської культури. Екстенсивне використання чорноземних земель протягом майже 200 років стало причиною їх повного виснаження. Це викликало кризу в сільському господарстві, яке було основною економіки культури (Шишкін 1999, с. 129—139).

Таким чином, основні точки зору на проблему причин зникнення культури так чи інакше пов'язують це з гунською експансією в Південно-Східній Європі. Для об'єктивного аналізу відносин між кочовиками та осілим населенням вирішальними є проблеми хронології фіналу культури. На жаль, хронологія черняхівської культури залишається поки мало розробленою, а наявні шкали «різного масштабу» потребують узгодження між собою. До теперішнього часу в розв'язанні цієї проблеми склалося два підходи. В одному випадку, для визначення дат окремих предметів черняхівської культури використовують центральноєвропейські хронологічні схеми (М. Б. Шукін, Я. Тейрал, Ф. Бірбрауер та ін.). У другому випадку, є спроби розробити схеми внутрішньої хронології культури (Є. Л. Гороховський, М. Казанський, О. В. Гопкало та ін.) або ж окремих її регіонів та пам'яток (І. Іоніца, О. В. Шаров, О. В. Петраускас, М. В. Любичев та ін.). У пропонованій роботі немає можливості і необхідності детально аналізувати ці напрями. Відзначимо, що вже сформувалося певне коло предметів, які, на думку багатьох дослідників, відображають фінальний етап культури (Гавритухин 1999, с. 48—86; Гавриту-

* ПЕТРАУСКАС Олег Валдасович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології ранніх слов'ян Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0001-9117-4265, oleg_petraskas@iananu.org.ua

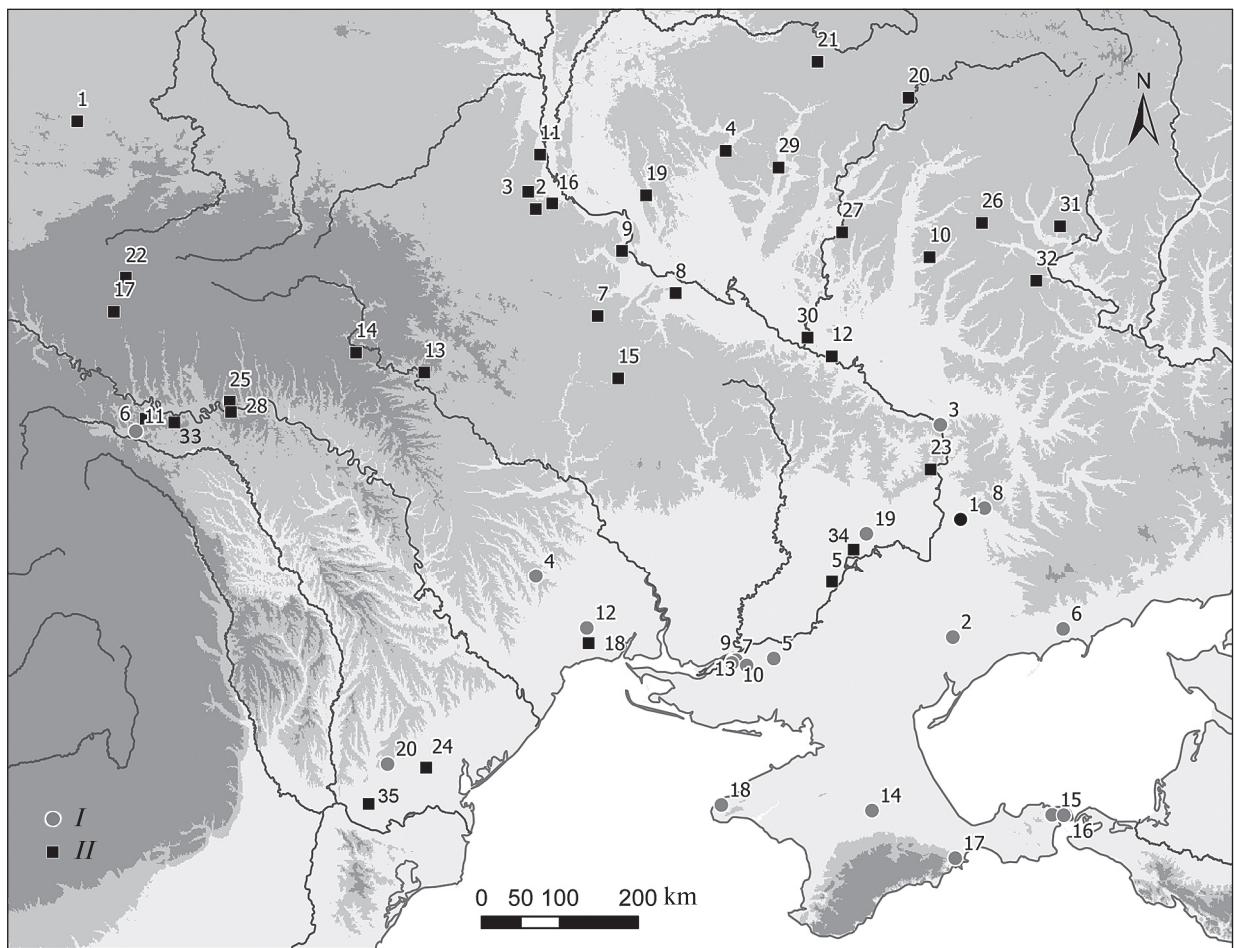

Рис. 1. Карта поширення гунських пам'яток і пам'яток пізнього етапу черняхівської культури на території України. I. Гунські пам'ятки (Засецька 1994): 1 — Новогригорівка; 2 — Кизиярська балка; 3 — Стара Ігрень; 4 — Антонівка; 5 — Нова Маячка; 6 — Дмитрівка; 7 — Олешки (Альошки); 8 — Новоіванівка; 9 — Кучугури-Олешки; 10 — Саги-Олешки; 11 — Шурбанець; 12 — Тилігульський лиман; 13 — Раденськ-Олешки; 14 — радгосп Калініна; 15 — Марфівка; 16 — Керч; 17 — Феодосія; 18 — Біляус; 19 — Нікополь; 20 — Червоноармійське-Кубей. II. Деякі пам'ятки фінального етапу черняхівської культури на території України: 1 — Баїв; 2 — Вільшанка Барахтінська; 3 — Велика Бугаївка; 4 — Воскресенське; 5 — Гаврилівка; 6 — Горошевці; 7 — Журавка Вільшанська; 8 — Черкаси-Центр; 9 — Канів; 10 — Кантемирівка; 11 — Київ; 12 — Компаніїці; 13 — Косанове; 14 — Курники; 15 — Маслове; 16 — Обухів 1а; 17 — Острівець; 18 — Ранжеве; 19 — Соснова; 20 — Суми-Сад; 21 — Успенка; 22 — Чернелів Руський; 23 — Привольне; 24 — Холмське; 25 — Теремці; 26 — Війтенки 2; 27 — Шишаки; 28 — Комарів; 29 — Лохвиця; 30 — Дмитрівка 3; 31 — Мала Рогань; 32 — Западня; 33 — Одая; 34 — Капулівка; 35 — Нагірне

Fig. 1. The map of Hunic and the Late Cherniakhiv culture sites at the territory of Ukraine.

I — Hunic sites (Засецька 1994): 1 — Novohryhorivka; 2 — Kyziarkska balka; 3 — Stara Ihren; 4 — Antonivka; 5 — Nova Maiachka; 6 — Dmytrivka; 7 — Oleshky (Alioshky); 8 — Novoivanivka; 9 — Kuchuhury-Oleshky; 10 — Sahy-Oleshky; 11 — Shurbanets; 12 — Tylihulskyi lyman; 13 — Radensk-Oleshky; 14 — radhosp Kalinina; 15 — Marfovka; 16 — Kerch; 17 — Feodosia; 18 — Biliaus; 19 — Nikopol; 20 — Chervonoarmiiske-Kubey.
 II — the Late Cherniakhiv culture sites at the territory of Ukraine: 1 — Baiv; 2 — Vilshanka Barakhtianska; 3 — Velyka Buhaivka; 4 — Voskresenske; 5 — Havrylivka; 6 — Horoshevtsi; 7 — Zhuravka Vilshanska; 8 — Cherkasy-Tsentr; 9 — Kaniv; 10 — Kantemyrivka; 11 — Kyiv; 12 — Kompaniitsi; 13 — Kosanove; 14 — Kurnyky; 15 — Maslove; 16 — Obukhiv 1a; 17 — Ostrivets; 18 — Ranzheve; 19 — Sosnova; 20 — Sumy-Sad; 21 — Uspenka; 22 — Cherneliv Ruskyi; 23 — Pryvolne; 24 — Kholmske; 25 — Teremtsi; 26 — Viitenky 2; 27 — Shyshaky; 28 — Komariv; 29 — Lokhvycia; 30 — Dmytrivka 3; 31 — Mala Rohan; 32 — Zapadnia; 33 — Odaja; 34 — Kapulivka; 35 — Nahirne

хин 2007, с. 9—71 із списком літератури до проблеми). Їх аналіз дозволяє більш аргументовано розглянути проблему взаємовідносин гунів і черняхівської культури.

Перш ніж перейти до їх розгляду, слід зупинитися на даних письмових джерел, які окреслюють етнополітичну ситуацію в Південно-

Східній Європі в останній третині IV ст. та на початку V ст.¹

Основні відомості, які відбили епізоди «східноєвропейської» кампанії гунів, викладе-

¹ Докладний аналіз письмових джерел з історії гунів див.: Засецька 1994, с. 132

ні в працях античних істориків Амміана Марцеліна («Res Gestae») та Йордана («Getika»), де збереглися історичні імена та події тих часів. Згідно з цими даними, поява гунів збігається з кінцем правління Германаріха (між 369—375/376 рр.). Однак, перш ніж з'явиться на кордонах його держави, гуни розгромили аланів-танаїтів і, включивши їх у своє військо, «увірвалися в велики і родючі володіння Ерменріха» (Amm. Marc. XXXI, 3, 1; тут і далі українське прочитання російського перекладу автора). Смерть Германаріха на 110 році життя «дала гунам можливість подужати тих готів, які ... сиділи на східній стороні і називалися остроготами» (Iord. Get., 129—130). Подальші події остготської історії свідчать, що на місці єдиної держави утворюється кілька «удільніх» князівств. Надалі ми бачимо кілька груп остготів з різною історичною долею, якими керують князі з роду Амалів (Вітімір —? — Вінітарій, Гезімунд, Вітерік —? — Вандаларій, Торімсунд, Валамер та ін.)².

Далі остготи, як повідомляє Йордан, «підлеглі влади гунів, залишилися в тій же країні» і надалі намагаються звільнитися з під їх влади (Iord. Get., 246). Спадкоємець Германаріха Вінітарій внаслідок двох військових кампаній перемагає антів. Спроба Вінітарія посилилася і вийти з-під контролю викликала три каральні акції гунів Баламбера і залежних від них остготів Гезімунда. У третій битві на річці Ерак Вінітарій був убитий і остготи повністю перейшли під владу гунів, хоча «готським плем'ям завжди керував його власний князьок (*regulus*), хоча і з дозволу гунів» (Iord. Get., 249—250). Одним з таких остготських «князьків» після повної втрати незалежності став син Германаріха Гунімунд. Його спадкоємцем став Торімунд, який успішно воював з гепідами, але загинув, невдало впавши з коня. Після цього майже 40 років остготи не мали королів і залишалися під владою гунів.

На жаль, події в історії остготів після смерті Германаріха в складі гунського племінного союзу практично не прив'язані до абсолютних дат і конкретної географії Припонтиди (Wolfram 1990, s. 250—251). Але для нас важливе повідомлення Йордана про те, що *остготи* після підпорядкування гунами залишилися на місцях колишнього проживання. Васальний статус остготів був ліквідований лише після смерті Атіли

в 453 р. Ми не знаємо, де саме розміщувалися остготські домени, але це не виключає того, що спадкоємці держави Германаріха могли проживати в Північному Причорномор'ї (Щукін 2005, с. 233, 278—284). Якщо вірити Йордану, переможці в бою на річці Неда в 455 р. погнали гунів до «берегів Понтійського моря, де сиділи раніше готи» (Iord. Get., 263). Після цієї битви гуни намагалися відновити залежний статус остготів. Гуни програли бій із трьома братами і після цього з примусу чи добровільно пішли в колишні місця свого проживання до річки Вар (Дніпро) (Iord. Get., 269).

Археологічні пам'ятки гунів у Південно-Східній Європі не дуже численні (рис. 1). Ще більш звужує коло цих старожитностей проблема критеріїв визначення «матеріального комплексу» гунів у різних дослідників (Anke 1995, s. 144—163). У цілому гунський метакомплекс Північного Причорномор'я охоплює старожитності кінця IV—V ст., для яких характерні такі ознаки, як поліхромний стиль, довгі мечі, кінська упряж, котли, діадеми, деформація черепів та ін. (Засецька 1994). Для нашої теми мають значення деякі риси матеріального комплексу, карта поширення пам'яток, а також спостереження за відносною хронологією гунських старожитностей між Доном і Дунаєм.

Аналіз цих даних дозволяє говорити про те, що в матеріальному комплексі гунських і черняхівських старожитностей є певні паралелі. Привертає увагу те, що серед деталей пояснної гарнітури, а саме: пряжок, бляшок, ремінних закінчень — є прямі аналогії між старожитностями двох типів: Нова Маячка, Олешки, Здвиженське тощо (Засецька 1994, табл. 9: 9, 10, 12; 11: 12, 19; 15: 1, 7, 8; 22: 13). Рідше, але все ж таки наявні на черняхівських пам'ятках і, власне, гунські знахідки. Серед них ювелірні вироби (Кантемирівка, Капулівка), дзеркальця з петлею (Барахтянська Вільшанка, Дмитрівка 3, можливо, Леськи, Маслове та ін.), деталі військового спорядження (Дмітрівка 3, Комарів) та ін. (рис. 2). Такі факти вказують на певний період співіснування двох культурних світів. Нечисленні речі гунського походження, головним чином, обмежені зоною Лісостепу прилеглої до Степу.

Карта поширення, власне, гунських пам'яток показує, що вони розташовуються вздовж південних кордонів черняхівської культури і практично не відомі в глибині території культури (рис. 1). Вироби поліхромного стилю, які характерні для матеріального комплексу гунів, також рідко трапляються на пам'ятках

² Про різні трактування хронології подій та правителів з роду Амалів див.: Wolfram 1990, S. 98, 250—259; Щукін 2005, с. 233, 278—284.

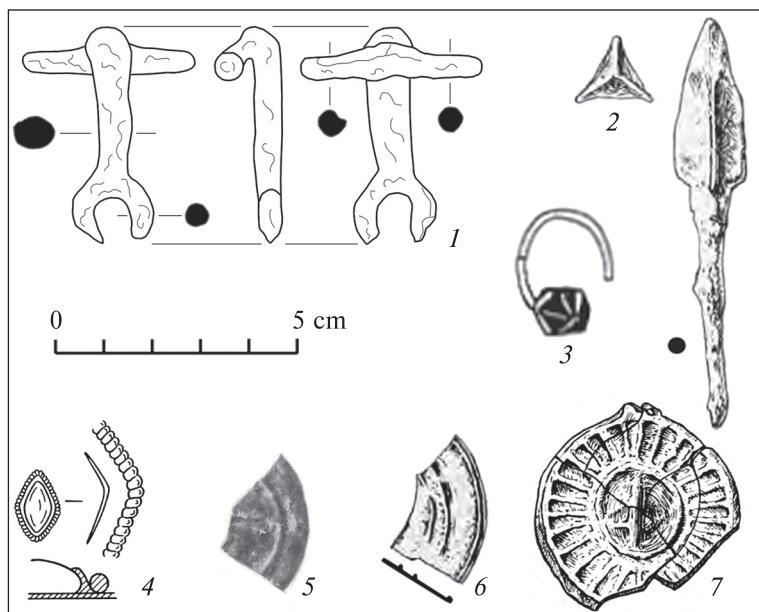

Рис. 2. Деякі гунські речі на пам'ятках черняхівської культури: 1 — Комарів (Петраускас 2014, рис. 10: 27); 2, 6 — Дмитрівка 2 (Башкатов 2010, с. 231, 236); 3 — Капулівка (Рутківська 1970, с. 194—216); 4 — Кантемирівка (Обломский 2003, рис. 91); 5 — Леськи (Сміленко, Брайчевський 1967, с. 48—49); 6 — Вільшанка (Кравченко 1971, с. 75—79)

Fig. 2. Some Hunic items at the Cherniakhiv culture sites: 1 — Komariv (Петраускас 2014, рис. 10: 27); 2, 6 — Dmytrivka 2 (Башкатов 2010, с. 231, 236); 3 — Kapulivka (Рутківська 1970, с. 194—216); 4 — Kantemyrivka (Обломский 2003, рис. 91); 5 — Lesky (Сміленко, Брайчевський 1967, с. 48—49); 6 — Vilshanka (Кравченко 1971, с. 75—79)

черняхівської культури. Єдиний пункт, де вони знайдені в закритому комплексі, це Кантемирівка (рис. 2: 4)³. Тут у кургані 3 знайдено золоту бляшку з альмандином. У культурному шарі черняхівського поселення Капулівка знайдено бронзові накладки ременів обтягнутих золотим листом зі вставками з бурштину та скроневе кільце з поліедричною намистиною (рис. 2: 3). До речей специфічного гунського походження належать також знахідки дзеркал з петлею в центрі. Дзеркало типу Чмі-Брігеціо входило до складу комплексу поховання в Барахтянській Вільшанці. Відомі також знахідки подібних знахідок і на інших пам'ятках черняхівської культури: Дмитрівка 2, можливо, Маслова та Леськи⁴ (рис. 2: 5—7). Трилопатева стріла та сагайдачний гачок знайдені в Дмитрівці 2 та Комарові (рис. 2: 2, 3). Отже, за археологічними матеріалами виразні зони гунських «погромів» у межах черняхівської культури поки не простежуються.

³ Тут і далі посилання на джерела перелічених знахідок подаються в підписах до рисунків.

⁴ В похованні 71 з Маслової знайдено фрагменти дзеркала, додаткова інформація відсутня. Проте наявність двопластинчастих фібул може тільки підтверджувати належність комплексу до гунської часу (Петров 1964, с. 140—142).

Дещо на інший аспект відносин, можливо, вказує знахідка золотої діадеми з Шурбанець на середньому Дністрі (Засецкая 1994, с. 172—173), що, дійсно, може свідчити про існування в цьому регіоні певного центру влади гунів. Додатковим аргументом на користь цього можне бути і подібна за престижем знахідка золотої обкладки сідла із Собаря в Молдові (Popa 2001, fig. 108). Проте важливо, що гунські пам'ятки різних періодів крім вузького степового коридору між Дніпром і Дунаєм, майже не проникають всередину зони черняхівської культури.

Культура Черняхів-Сінтана де Муреш яскраве культурно-історичне явище в Південно-Східній Європі пізньоримського часу та початку доби Великого переселення народів. Територія її поширення — величезний простір Лісостепу між Дунаєм і Доном⁵.

⁵ У самій культурі типу Черняхів-Сінтана де Муреш прийнято розрізняти два великі регіони, які мають відмінності не тільки в деяких показниках культури, а й в історичному змісті (про це див.: Die Sintana de Mures-Cernjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caput vom 20. bis 24. Oktober 1995, In: G. Gomolka-Fuchs (Hrg.), Bonn, 1999). У нашій роботі мова йтиме про східний варіант цієї культури, яка визначається як черняхівська культура і яка переважно обмежується територією сучасної України.

Багато дослідників розглядають матеріальну культуру типу Черняхів як пряму відповідність східногерманським племенам. При цьому допускаються деякі процеси акультурації з іншими народами (Bierbrauer 1999, с. 211–238; Магомедов 2001, Любичев 2019, с. 184 і далі та ін.). Інші відстоюють точку зору політнічності культури, до якої входили також сарматські, гето-дакійські, слов'янські та інші етноси (Баран 1981; Petruskas 2003, с. 224–351) і яка є результатом «як місцевого, так і пришлого населення» (Щукин 2005, с. 159). Проте більшість дослідників погоджується з тим, що важлива роль в цьому утворенні належала східногерманським племенам готів.

Черняхівська культура на час появи гунів у Південно-Східній Європі досягла піку свого розвитку, про що свідчать і археологічні знахідки, і письмові джерела. До кінця IV ст. територія культури досягає своїх максимальних розмірів і практично займає майже весь Лісостеп України і Степову зону на захід від Дніпра. Більшість носіїв культури живе на відкритих поселеннях і тільки на межі Степу і Лісостепу відомо три невеликих городища: Башмачка, Городок та Олександрівка. Середня площа поселень становить 6–8 га, проте розміри деяких з них сягають 20–30 і більше гектарів. Економічну базу культури забезпечувало орне землеробство і скотарство. Усередині культури відомі центри, які виробляли скло (Комарів), жорна (Лугова), вироби з кістки та рогу (Велика Снітинка 2), добували сіль (Арабатська Стрілка), можливо залізо (Умань-Синиця). На багатьох поселеннях існували майстерні з виробництва гончарної кераміки, видобутку і обробки заліза. Високого рівня досягає ювелірне виробництво. Про рівень торгівлі свідчать знахідки майже на кожній пам'ятці уламків пізньоантичних амфор, виробів зі скла, ювелірних та побутових виробів провінційно-римського виробництва, морських мушель, ладану тощо. Черняхівська спільність мала складну соціальну структуру, в якій сформувалася князівська влада, військові дружини, багаті представники громад, а також залежні верстви населення на рівні патріархального рабства. Релігійна структура відрізнялася значною строкатістю, що відбилося в змішуванні варварських вірувань і язичницьких культів пізньої античності. З IV ст. в готське суспільство починає проникати християнство в аріанській формі. Створення держави Германаріха, інституту спадкової влади, підкорення племен, встановлення контролю над

торговими шляхами, поширення писемності в грецькій і рунічній формі — все це зайвий раз вказує на високий рівень черняхівського суспільства напередодні вторгнення гунів (Магомедов 2001; Щукин 2005; Кравченко 1987, с. 209–227; Гопкало 2016, с. 29–40; Bierbrauer 1994, с. 51–171; Kazanski 1992, с. 75–122).

Для фінального етапу черняхівської культури прийнято виділяти серію предметів, які утворюють окрему групу в кореляційних таблицях відносної хронології культури (Гороховський 1988, с. 34–46; 1988а, с. 18–19, Kazanski, Legoux 1988, р. 12–53; Kazanski 1992, р. 191–229; Гавритухин 2007, с. 9–71; Гопкало 2011, с. 66–96 та ін.). Абсолютні дати для деяких з них можливо знайти в хронологічних схемах Центральної Європи (горизонти Вілафонтана, Унтерзібенбрун, за Ф. Бирбрауером, або ступені D₁ та D₂, за Я. Тейралом) (Bierbrauer 1991, с. 541–592; Tejral 1997, с. 321–362) або в комплексах кінця IV — першої половини V ст. н. е. Криму, Кавказу, Подоння (Амброз 1971; Сорокина 1971, с. 85–101; Айбабін 1990, с. 5–86). Серед таких предметів є певні типи скляних кубків, пряжок, гребенів та ін. Розглянемо деякі з них.

Кубки зі скла. Тип Штрауме/VII, кубки конічної форми з виділеним дном, товстими стінками з прозорого, зазвичай безбарвного скла, зі шліфованим орнаментом у вигляді стільників, ліній під вінцями та невеликих овалів (рис. 3: 4, 9, 10). Походять з Гаврилівки / пох. 5, Ранжевого / пох. 12, Горошевців / пох. 4, Великої Бугайвки / к. ш., Комарова / к. ш., Шишаків / пох. 39 та ін. Кубки цього типу датуються кінцем IV — початком V ст. н. е. і синхронізуються зі ступенем D₁ (Straume 1987, S. 37–38; Tejral 1997, Abb. 10, 11; Гавритухин 1999, рис. 19).

Тип Штрауме/VIII-1. Уламки таких кубків, походять з культурних шарів черняхівських поселень та могильників Велика Бугайвка, Війтенки 2, Комарів, Западня та ін. (Гавритухин 2007, с. 13–14; Румянцева та ін. 2020, с. 324–351). Стінки посудин виготовлені з прозорого оливкового або безбарвного скла, а з зовнішньої сторони напаяний тонкий шар з синього/бірюзового скла. На зовнішньому шарі посудин прошліфовані дуги або невеликі овали (рис. 3: 1а та 1б). Товстостінні кубки, виготовлені з двошарового скла відомі в Європі: Піч, Журань, Оттарсхойген (Straume 1987, S. 39–40, Taf. 10: 72). У черняхівській культурі посудини виконані в подібній техніці вперше були виділені за матеріалами могильника Велика

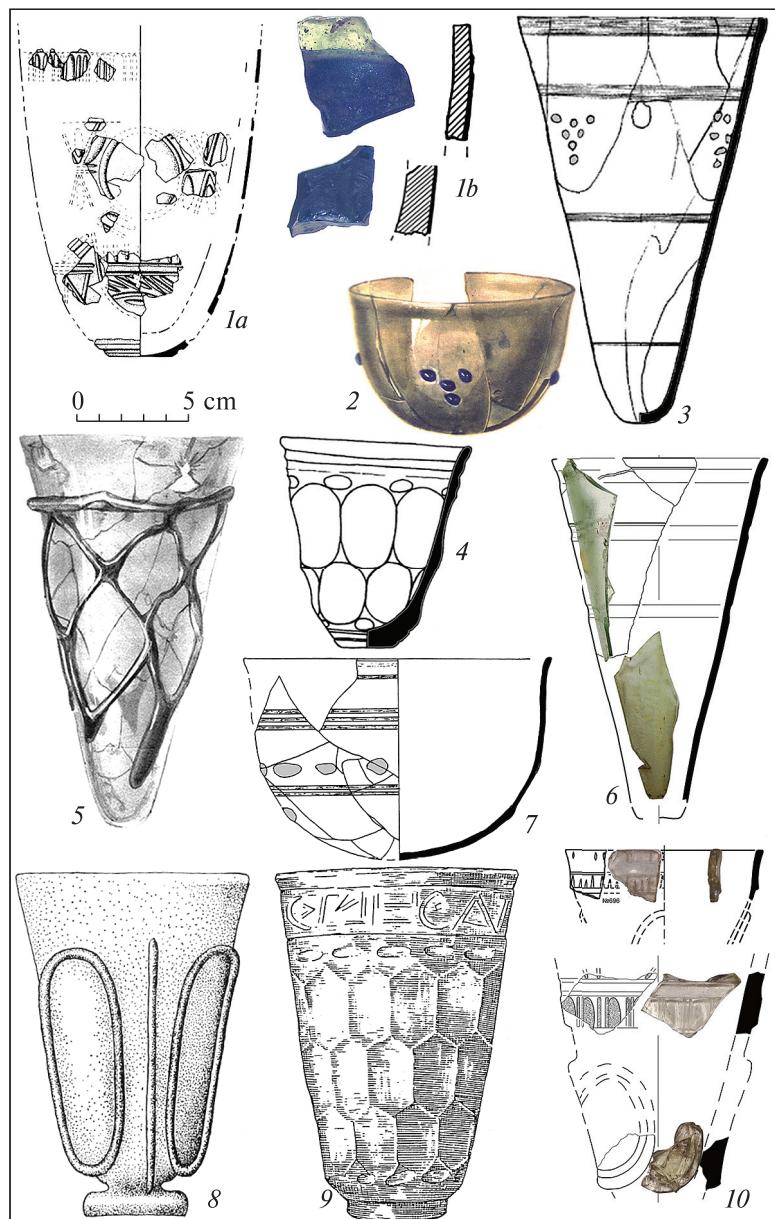

Рис. 3. Основні форми скляних посудин пізнього етапу черняхівської культури: 1а — Евебю (аналогія) (Straume 1987, Taf. 86); 1б — Велика Бугаївка (Петраускас, Шишкін 2013, табл. 35); 2 — Журавка Вільшанська / пох. 14 (Симонович 1964, с. 8—12); 3 — Шишаки / пох. 115 (Рейда, Гейко, Сапегін 2016, с. 20—28); 4 — Шишаки / пох. 39 (Рейда, Гейко, Сапегін 2018, с. 111—120); 5 — Журавка Вільшанська / пох. 5 (Симонович 1964, с. 8—12); 6 — Червоне 2 / пох. 30 (креслення автора); 7 — Війтенки 2 / пох. 102 (Любичев 2019, рис. 139: 4); 9 — Ранжеве / пох. 14 (Симонович 1979, с. 93—111); 10 — Велика Бугаївка / к. ш. (Петраускас, Шишкін 2013, табл. 35)

Fig. 3. The main forms of glass vessels from the late stage of the Cherniakhiv culture: 1a — Evebø (analogy) (Straume 1987, Taf. 86); 1b — Velyka Buhaivka (Петраускас, Шишкін 2013, табл. 35); 2 — Zhuravka Vilshanska / burial No. 14 (Симонович 1964, с. 8—12); 3 — Shyshaky / burial No. 115 (Рейда, Гейко, Сапегін 2016, с. 20—28); 4 — Shyshaky / burial No. 39 (Рейда, Гейко, Сапегін 2018, с. 111—120); 5 — Zhuravka Vilshanska / burial No. 5 (Симонович 1964, с. 8—12); 6 — Chervone 2 / burial No. 30 (autho's drawing); 7 — Viitenky 2 / burial No. 102 (Любичев 2019, рис. 139: 4); 8 — Kholmske / burial No. 51 (Гудкова, Фокеев 1984, рис. 21); 9 — Ranzheve / burial No. 14 (Симонович 1979, с. 93—111); 10 — Velyka Buhaivka / cultural layer (Петраускас, Шишкін 2013, табл. 35)

Бугаївка (Петраускас, Пастернак 2003, с. 65—76). Найбільш близьким за технологією виготовлення, кольором скла та орнаментацією до цієї знахідки є кубок з норвезького могильника Евебю (Straume 1987, Taf. 9: 8; 86: 1, 2, 4) (рис. 2: 1а, б). Комплекс датується ступенями

D₁ та D₂ за знахідкою соліда Феодосія II (408—450 pp.) (Straume 1987, S. 80).

Тип Штрауме/ІХ. Товстостінні кубки конічної форми на невеликій ніжці. Зовнішня поверхня прикрашена великими медальйонами овальної форми. Посудини цього типу по-

ходять з поховань 51 в Холмському, 11 в Нагірному, культурного шару могильника Велика Бугайвка та ін. За аналогіями можуть бути синхронізовані зі ступенями D_1 та D_1/D_2 тип Нагірне-Холмське з виділеним дном (Гаврилюхин 1999, с. 58—59; Петраускас, Пастернак 2003, с. 65—76; Gudkova, Schultze 2017, с. 121) (рис. 3: 8, 10).

Typ Pay / Гаврилівка-35, конічні тонкостінні кубки (рис. 3: 6). Належність кубків цього типу до завершальної фази черняхівської культури не викликає сумнівів і вони діагностують ступінь D_1 (Rau 1972, Fig. 52; Гороховский 1988, с. 45—46; Kasanski, Legoux 1988, T. XVIII, Pl. IV, 56; Tejral 1997, Abb. 11). Місцезнаходження: Велика Бугайвка / пох. 93, Одая / пох. 23, Гаврилівка / пох. 35, Журавка-Ольшанська / пох. 19, Ранжевое / пох. 18, Данилова Балка, Холмське / пох. 14, Червоне 2 / пох. 30 тощо.

Typ Сорокина/III, тонкостінні посудини з безбарвного прозорого скла, на яких напаяні краплі з кольорового скла. Посудини можуть мати конічну, циліндричну або сферичну форму. Декоративні напайки у вигляді крапель різних розмірів, які можуть утворювати складні композиції (рис. 2: 2, 3). На території черняхівської культури України посудини подібного типу походять з могильників Журавка-Вільшанська / пох. 14, Соснова / к.ш., Велика Бугайвка / к.ш., Воскресенське 1 / пох. 3, Шишаки / пох. 115, Війтени 2 / пох. 102 та поселень, зокрема, Комарів (Гаврилюхин 2007, с. 12 і далі; Румянцева та ін. 2020, с. 324—351). Близькими до цієї групи за стилістикою в черняхівській культурі є конічні кубки декоровані накладними нитками синього скла, які є індикаторами завершальної фази її існування (Гороховский 1988, с. 45—46; Петраускас, Пастернак 2003 с. 65—76.) (рис. 3: 5). Відомі в комплексах із Журавки Вільшанської / пох. 5, Косанового / пох. 60_1962 та ін. Посудини з подібною орнаментацією відомі на пам'ятках пізньоримського часу та доби Великого переселення народів з території Криму, Кавказу (Сорокина 1979, с. 58—59, рис. 1; Засецкая 2000, с. 209—238) та дунайсько-рейнського регіону (Böhme 1974; Tejral 1997, Abb. 3, 4, S. 331).

Деталі поясної гарнітури. Серед рис, які характерні для пряжок кінця IV — першої половини V ст. або ступенів D_1 і D_2 прийнято розрізняти кілька ознак. Частина цих пряжок відповідає серіям Д, Е та З, за Є. В. Гороховським (1988, с. 45). Пряжки з округлою рамкою можуть мати гіперпоточену передню частину (рис. 4: 8) або майже рівний перетин корпусу

(тонкі — рис. 4: 3; масивні — рис. 4: 4). Пряжки овальні з поточеною передньою частиною та сплющеним язичком з випнутим майданчиком в основі (рис. 4: 1). Пряжки великих розмірів овальної форми з заліза (рис. 4: 13, 20), при цьому можливі форми з увігнутою передньою частиною, т. зв. В-подібні (рис. 4: 14). Найбільш показові для гунського часу язички пряжок. Безумовно, до цього часу належать язички колбоподібної форми. Більшість із них має високий уступ в основі і довжина язичків зазвичай виходить за межі рамки. окремі пряжки цього часу мають прямий перехід між уступом язичка і петлею для кріплення (рис. 4: 11, 16), а також поточену основу язичка (рис. 4: 4). Язички пряжок пізнього часу прикрашені за допомогою фасеток (рис. 4: 9), віймок (рис. 4: 12), пасків з псевдозерні та валиків (рис. 4: 5) та ін. Додаткові ознаки, які діагностують ранньогунський час, фіксують форми обойм пряжок. Серед таких можна вказати наступні: вузької прямокутної (рис. 4: 2), трипелюсткової (рис. 4: 12) або ж витягнутої трикутної форми (рис. 4: 3, 6). Крім цього, обойми таких пряжок могли мати декоративні заклепки з широкими шляпками (рис. 4: 17, 21). Всі ці ознаки характерні для комплексів кінця IV — пер. пол. V ст. і добре синхронізуються зі ступенем D_1 , а в деяких випадках і D_2 (Tejral 1997, Abb. 9: 8; 10: 7, 16, 18; 17: 11—13; Айбабин 1990, с. 27—28, рис. 22: 3—19). Унікальні типи пряжок демонструють комплекси поховання в Барахтянській Вільшанці та Привільному, які мають риси характерні для розвиненої епохи Великого переселення народів (Кравченко 1971, с. 78; Bierbrauer 1994, с. 118) (рис. 4: 10, 18).

Пряжки з перерахованими ознаками знайдені на таких пам'ятках: Гаврилівка / пох. 5, Черкаси / пох. 63, Горошевці / пох. 4, Бугайвка / пох. 101, к. ш., Обухів-1а / к. ш., Компаніїці / пох. 69, Соснова / пох. 388, Острівець / пох. 16, Журавка / пох. 2, 5, 14, Маслова / пох. 81, Успенка / пох. 1308, 1647, Канів / пох. 10, Чернелів-Руський / пох. 186, Барахтянська Вільшанка, Привільне / пох. 26, Війтени 2 / пох. 117, Лохвиця / пох. 8 та ін. (рис. 4).

Наконечники ременів рідкісні на пам'ятках черняхівської культури, проте два наконечника мечеподібної форми походять з Кантемировки / курган 3 і мають аналогії в комплексах гунського часу V ст. (Олешки, Мундольсхайм, Ольвія) (Гороховский 1988а, с. 18—19) (рис. 4: 7, 15). Один наконечник балтського типу походить з поселення Ріпнів 2 і також може бути датований ступенем D_1 (рис. 4: 22).

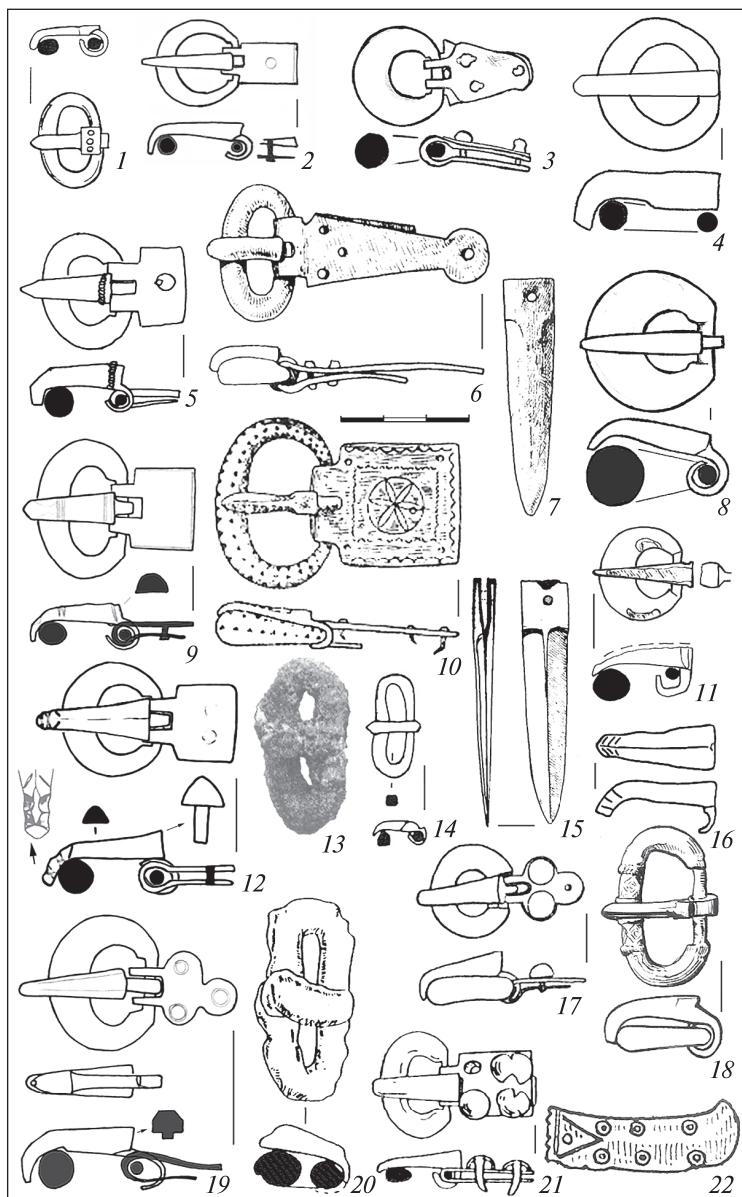

Рис. 4. Деякі типи деталей поясів пізніх пам'яток черняхівської культури: 1, 14 — Канів / к. ш. та пох. 10 (Петраускас 1998, с. 189—220); 2—4, 8 — Велика Бугаївка / пох. 101, 132, к. ш., (Петраускас, Шишкін 2013); 5 — Гаврилівка / к.ш. (Симонович 1960, с. 192—238); 6 — Острівець / пох. 16; 7 — Івановській, Цигилик 1995, с. 169—184); 15 — Кантемирівка / курган 1 (Обломський 2003, рис. 91, 92); 9, 19 — Косанове / пох. 3-1961 та к. ш. (Petrauskas 2003, с. 224—351); 10 — Привільне / пох. 26 (Кухаренко 1955, с. 125—152); 11 — Компаніїці / пох. 69 (Некрасова 2006, с. 87—200); 12 — Обухів 1а / к. ш. (Кравченко та ін. 2007, с. 418); 13 — Чернелів Руський / пох. 186 (Герета 2013, с. 65); 16 — Соснова / пох. 388 (Махно, Сикорський 1989, с. 249—263.); 17 — Маслове / пох. 81 (Петров 1964, с. 118—167); 18 — Вільшанка Барахтянська (Кравченко 1971, с. 75—79); 20, 21 — Успенка / пох. 1308 та 1647 (Некрасова 2006, с. 87—200); 22 — Ріпнів 2 (Баран 1981, табл. 34: 25)

Fig. 4. Some types of belts details from the Late Cherniakhiv culture sites: 1, 14 — Kaniv / cultural layer and burial No. 10 (Petrauskas 1998, S. 189—220); 2—4, 8 — Velyka Buhaivka / burial Nos. 101, 132, cultural layer (Петраускас, Шишкін 2013); 5 — Havrylivka / cultural layer (Symonovich 1960, s. 192—238); 6 — Ostrivets / burial No. 16 (Івановській, Цигилик 1995, c. 169—184); 7, 15 — Kantemyrivka / barrow No. 1 (Обломський 2003, рис. 91, 92); 9, 19 — Kosanove / burial No. 3-1961 and cultural layer (Petrauskas 2003, S. 224—351); 10 — Pryvolne / burial No. 26 (Кухаренко 1955, с. 125—152); 11 — Kompaniitsi / burial No. 69 (Некрасова 2006, с. 87—200); 12 — Obukhiv 1a / cultural layer (Кравченко та ін. 2007, с. 418); 13 — Cherneliv Ruskyi / burial No. 186 (Герета 2013, с. 65); 16 — Sosnova / burial No. 388 (Махно, Сикорський 1989, s. 249—263.); 17 — Maslove / burial No. 81 (Петров 1964, с. 118—167); 18 — Vilshanka Barakhtianska (Кравченко 1971, с. 75—79); 20, 21 — Uspenka / burials No. 1308 and No. 1647 (Некрасова 2006, с. 87—200); 22 — Ripniv 2 (Баран 1981, табл. 34: 25)

До виробів фіналу черняхівської культури можна віднести кілька типів фібул: пластинчасті Амброз/ІБА та ІББ (Амброз 1966, с.77 i

далі), підв'язні Гороховський/БЗ (Гороховський 1988, с. 35), військового типу Петраускас/тип 4 варіант 3 (Петраускас 2010, с. 196)

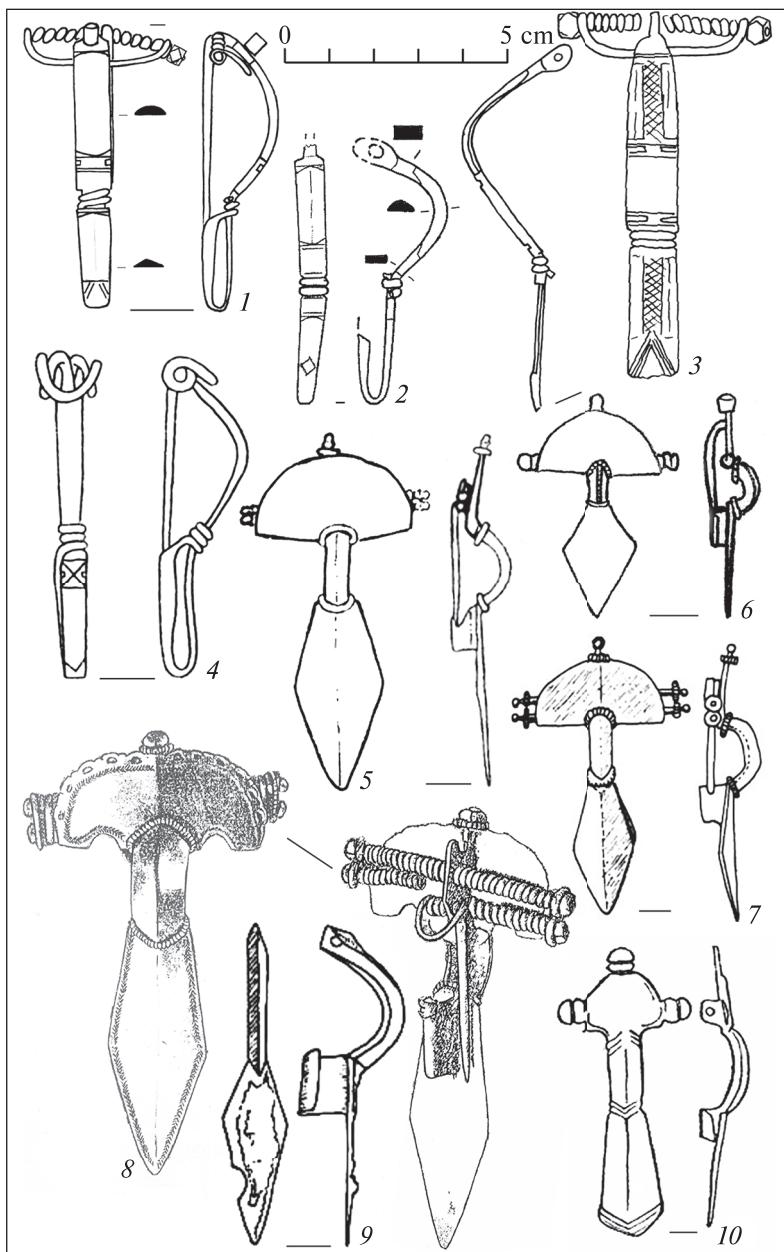

Рис. 5. Фібули пізнього етапу черняхівської культури: 1 — Косанове, к.ш. (Petrauskas 2003, с. 224—351); 2 — Велика Бугаївка / пох. 94 (Петраускас, Шишкін 2013, рис. 124); 3 — Гаврилівка / пох. 5 (Симонович 1955, с. 282—316); 4 — Баїв / пох. (Кухаренко 1975, рис. 3); 5 — Курники / пох. 4 (Магомедов 1999, рис. 6); 6, 7 — Журавка Вільшанська / пох. 14 (Гавритухин 2007, рис. 10; 1; Гороховский 1988, № 81); 8 — Ранжеве / пох. 14 (Симонович 1979, с. 93—111); 9 — Київ (Каргер 1948, с. 250—251); 10 — Теремці / житло 14 (Баран 2008, табл. 29: 20)

Fig. 5. Fibulae of the late stage of the Cheniakhiv culture: 1 — Kosanove, cultural layer (Petrauskas 2003, S. 224—351); 2 — Velyka Buhaivka / burial No. 94 (Петраускас, Шишкін 2013, рис. 124); 3 — Havrylivka / burial No. 5 (Симонович 1955, с. 282—316); 4 — Baiv / burial (Кухаренко 1975, рис. 3); 5 — Kurnyky / burial No. 4 (Магомедов 1999, рис. 6); 6, 7 — Zhuravka Vilshanska / burial No. 14 (Гавритухин 2007, рис. 10; 1; Гороховский 1988, №81); 8 — Ranzheve / burial No. 14 (Симонович 1979, с. 93—111); 9 — Kyiv (Каргер 1948, с. 250—251); 10 — Teremtsi / house No. 14 (Баран 2008, табл. 29: 20)

тощо. Двопластинчасті фібули з нижнім щитком у вигляді витягнутого ромба. Найбільш пізні екземпляри мають великі розміри, декоративні форми пластин, рубчасті накладки на дужці або кнопках, а також орнамент у вигляді насічок на пластинах і ін. (рис. 5: 5—8). Походять з комплексів: Ранжеве / пох. 14, Курни-

ки / пох. 26, Журавка / пох. 2, 14, 43, Маслове / пох. 71 та ін. Близьку форму, до зазначених вище, демонструє двопластинчасти фібула з черняхівського житла 14 в Теремцях, яка в цілому датується V ст. (Баран 2008) (рис. 6: 10). Серед воїнських фібул до V ст. належить фібула з вузькою ромбічною ніжкою та коротким су-

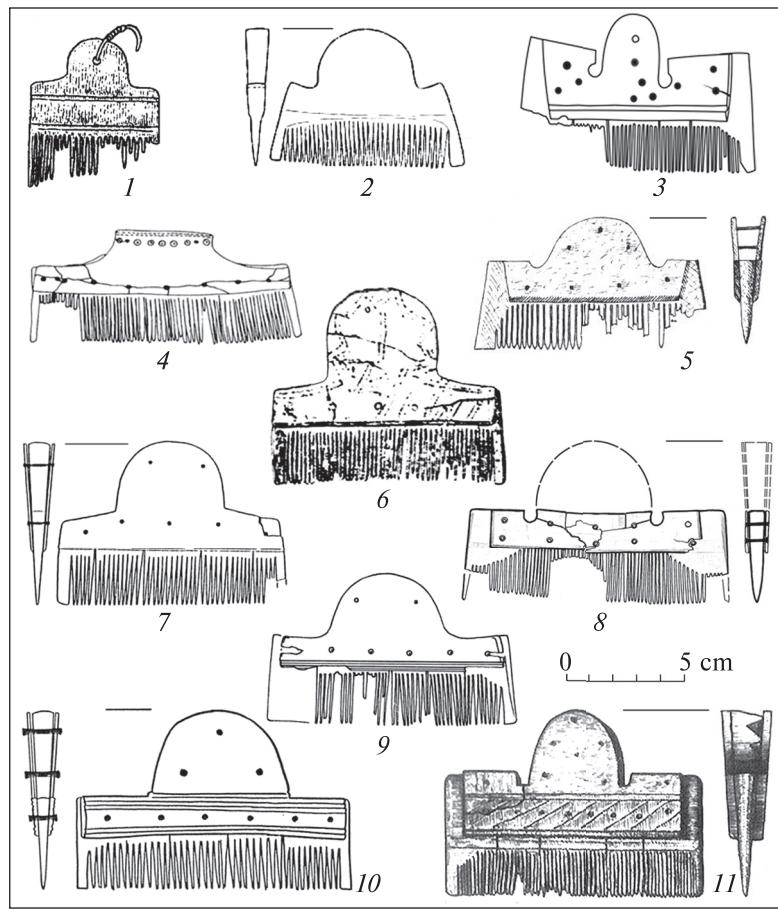

Рис. 6. Гребені пізнього етапу черняхівської культури. 1 — Київ (Каргер 1948, с. 250—25); 2 — Суми-Сад / пох. 5 (Некрасова 1985, с. 75—80); 3 — Чернелів-Руський / пох. 186 (Герета 2013, рис. 126); Війтенки 2 / пох. 117 (Любичев 2019, рис. 138: 2); 5, 7 — Успенка / пох. 137 та 1647 (Некрасова 2006, рис. 52: 2); 6 — Гаврилівка / пох. 5 (Симонович 1955, с. 282—316); 8 — Велика Бугайвка / об'єкт 2 (Петраускас, Шишкін 2013, рис. 210: 3); 9 — Воскресенське (Жаров, Терпиловський 2011, с. 166—177); 10 — Кантемирівка / курган 1 (Обломский 2003, рис. 91); 11 — Маслове (Петров 1964, рис. 6: 14)

Fig. 6. Combs of the late stage of the Chennakhiv culture: 1 — Kyiv (Karher 1948, c. 250—25); 2 — Sumy-Sad / burial No. 5 (Nekrasova 1985, c. 75—80); 3 — Cherneliv-Ruskyi / burial No. 186 (Gereta 2013, fig. 126); Viitenky 2 / burial No. 117 (Lyubichev 2019, fig. 138: 2); 5, 7 — Uspenka / burials Nos. 137 and 1647 (Nekrasova 2006, fig. 52: 2); 6 — Navgylivka / burial No. 5 (Symonovich 1955, c. 282—316); 8 — Velyka Buhaivka / object No. 2 (Petrauskas, Shishkin 2013, fig. 210: 3); 9 — Voskresenske (Zharov, Terpilovskiy 2011, c. 166—177); 10 — Kantemyrivka / barrow No. 1 (Oblyomskiy 2003, fig. 91); 11 — Maslove (Petrov 1964, fig. 6: 14)

цільним приймачем з Києва (Гавритухин 2007, с. 20—22, рис. 11) (рис. 5: 9). Також до пізніх форм належать підв'язні фібули зі стрічковим корпусом великих розмірів з декоративним оздобленням — корпус прикрашається фасетками, нарізками, вибірками, кінці пружин фіксовані кубооктаедрічними насадками. Знайдені в Гаврилівці / пох. 5, Косановому / к.ш., Великій Бугайвці / пох. 93 (рис. 6: 1—3). До заключних фаз черняхівської культури відносять і великі одночленні фібули, знайдені в Баєві / пох. 2 та Великій Бугайвці / пох. 156 (рис. 6: 4). Фібули згаданих типів відомі в комплексах кінця IV — пер. пол. V ст. з Танаїсу, Криму (Айбабін 1990, рис. 9), а також у старожитностях ступенів D₁ та D₂ Центральної Європи (Tejral

1997, Abb. 9: 14; 10: 12, 13; 13: 7, 8; 15: 9; 15: 5; 26: 1).

Гребені пізнього етапу черняхівської культури переважно мають тришарову конструкцію, довгі плічки та висунутий гриф, які в більшості випадків відповідають типу III, за З. Томас. Гребені цього типу в цілому датуються IV ст., найбільш пізні початком V ст., за знахідками в Керчі та Унтерзібенбруні (Thomas 1960, S. 110; Засецкая 1979, с. 5—11, рис. 2: 64). Зараз для гребенів цього типу можливо виділяти найбільш пізні різновиди (Petrauskas 2003, S. 245). До таких ознак належать подовжені плечі, пропили між грифом і плечима, короткі бічні накладки, роздільні бічні накладки тощо (Шишкін 2002, с. 244—246) (рис. 6: 3, 5—11). Такі

форми гребенів знайдені на низці пам'яток: Кантемирівка / курган 3, Успенка / пох. 137, Гаврилівка / пох. 5, Бугаївка / об'єкт 2, Маслове / пох. 69, Воскресенське / пох. 3, Черняхів, Чернелів-Руський / пох. 186 тощо. До гунського часу також слід віднести гребені з трапецієподібною спинкою з подовженими плечима типу Війтенки 2 / пох. 117 (рис. 6: 4) та високими півколістими спинками типу Маслове / пох. 90 (Петров 1964, рис. 13: 31) та Чернелів-Руський / пох. 23 (Герета 2013, рис. 37) та ін. До цієї ж групи речей кінця IV — першої половини V ст. слід відносити одношарові гребені невеликих розмірів, деякотрі з них мають отвори для підвішування (Терпилівській, Петраускас 2005, с. 58—69) (рис. 8: 1, 4, 5). Походять з комплексів поховань: Київ, Суми-Сад / пох. 5, Бугаївка / пох. 143, Черняхів та ін. Щодо датування останніх типів речей можна постатися на одношарові мініатюрні гребені знайдені на пам'ятках гунського часу з речами ступенів D₁ та D₂ на Дону (Обломский 2015, с. 58, 291—292, рис. 308).

Таким чином, короткий огляд деяких типів речей фіналу черняхівської культури дозволяє проводити паралелі між хронологічними горизонтами початку епохи Великого переселення народів Центральної Європи, а також пам'ятками кінця IV — першої половини V ст. з території Криму, Кавказу та Дону. Слід додати, що це не окремі речі, а комплекси поховань або споруд з різних регіонів черняхівської культури: Кантемирівка / курган 3, Журавка Ольшанська / пох. 2, 5, 14, Ранжеве / пох. 14, Гаврилівка / пох. 5, Горошевці / пох. 4, Велика Бугаївка / пох. 93, 101, 132, споруда 2, Успенка / пох. 1647, Теремці / житло 14, Холмське / пох. 51, Нагірне 2 / пох. 11; Капулівка / жит. 3, Вільшанки Барахтянської, Війтенки 2 / пох. 117, Шишаки / пох. 39, 60, Лохвиця / пох. 12 та ін. (рис. 1). Практично на більшості могильників розкопаних великими площами є горизонт поховань із знахідками гунського часу. Масовість речей (комплексів і пам'яток) фіналу черняхівської культури характерних для ступеню D₁ вказує на те, що до початку V ст. немає підстав говорити про кризу культури. Значне зменшення кількості паралелей спостерігається тільки на ступені D₂. Така ситуація, на мій погляд, не дозволяє говорити про катастрофічні наслідки гунського вторгнення для культури в останній четверті IV ст. Занепад культури слід пов'язувати з більш пізнім часом. Про те, що гунські військові акції, у всякому разі, до епохи Аттіли, не були на-

стільки згубними, щоб викликати різке зникнення культури свідчать і дані поселень. Слід зазначити, що лише на окремих черняхівських поселеннях знайдено зброю гунського походження — наконечник стріли в Дмитрівці 3, гачок сагайдака в Комарові (рис. 2). На інших пам'ятках черняхівської культури немає військових речей, які б свідчили про присутність гунів (Магомедов, Левада 1996, с. 309—310, рис. 7). Матеріали трьох «бургів» черняхівської культури, на які, за логікою військового часу та географічним положенням, повинні були обрушитися гуни, не фіксують явних слідів погромів. Крім цього, верхня дата цих пам'яток дуже проблематична⁶.

Один з аргументів про «фатальність» набігів гунів полягає в тому, що на черняхівських поселеннях зафіксовані сліди руйнацій, сліди пожарищ і т. п. (Bierbrauer 1994, S. 117). Серед таких поселень на території України згадуються Іванківці (Брайчевский, Довженок 1967, с. 238—262) та Леськи (Сміленко, Брайчевский 1967, с. 35—61). Дійсно, за даними публікації матеріалів деякі споруди на поселеннях загинули у вогні. Проте час їх загибелі визначити не можна, тому що вони не містять датувальних знахідок. Сукупна дата поселень визначається досить широко в межах IV — першої половини V ст. В цьому сенсі, пошилюся на матеріали досліджень поселень басейну Дністра та Дніпра, де є більш реальні факти загибелі споруд на поселеннях від набігів гунів — Капулівка (Рутківська 1970, с. 194—216), Дмитрівка 3 (Башкатов 2010, с. 231 і далі).

Попередній аналіз хронології жител та господарчих споруд в різних регіонах вказує на те, що припинення існування житлових об'єктів на черняхівських поселеннях належить до різних хронологічних ступенів C₂, C₃ та D₁. І причина їх загибелі також різна, зокрема й від пожеж (Баран 1981; Некрасова 2006, с. 87—200; Обломский 2010, с. 144—260; Кравченко та ін. 2005 та ін.). Цей факт здивує раз вказує на складність історичних процесів, які мали місце в черняхівській культурі. Тільки у відомій нам, завдяки письмовим свідченням, готській історії «припонтійського періоду» III — першої половини V ст. згадуються військові зіткнення зі спаленням, гепідами, аланами, антами та іншими племенами. Слід згадати і каральну акцію Ва-

⁶ Наприклад, опубліковані матеріали з Башмачки не виходять за межі середини IV ст. (Сміленко 1992). Крім цього відзначимо, що спорудження цих укріплень в часи черняхівської культури викликає сумніви (Магомедов 1987, с. 29; Левада 2006, с. 60—73).

лента на «північ від Дунаю» 367—369 pp. з метою покарання вестготів (Wolfram 1990). З якими подіями та яким періодом слід пов’язувати «сліди згарищ» на черняхівських поселеннях — справа майбутніх археологічних досліджень.

Про те, що життя на черняхівських поселеннях не припинялося і після появи гунів у Південно-Східній Європі, вказують і факти хронології пам’яток черняхівської культури. Очевидно, що і в останній четверті IV, і на початку V ст. триває нормальне функціонування могильників черняхівського типу. На черняхівських поселеннях частина об’єктів зникає в означений період, і ми не можемо виключати тут «гунського фактора», однак говорити про глобальне зникнення культури мені здається не можна.

З наведеного вище огляду деяких особливостей пізнього періоду культури випливає, що мова йде не про окремі речі, а про групу пам’яток періоду фінального розвитку культури. Ці знахідки досить впевнено синхронізуються зі ступенем D₁, тобто кінцем IV — початком V ст. Деякі з предметів мають аналогії і в більш пізній час: ступінь D₂, тобто перша половина V ст. (Вільшанка-Київ-Бугаївка-Теремці-Шишаки-Війтенки). Очевидно, що початкове зіткнення з гунами не мало настільки катастрофічних наслідків, як це заведено вважати в деяких дослідженнях. Зникнення культури слід синхронізувати з більш пізнім часом.

Пряме ототожнення черняхівської культури та остготів методологічно не правильне і призводить якщо не до спотворення, то як мінімум до «збідніння» історичної картини Південно-Східної Європи. Дійсно «маси» готів під тиском гунів і «голоду» в 370-х роках переселяються на правий берег Дунаю в пошуках притулку та їжі. Однак, частина, і не мала частина, остготів продовжує жити на колишніх місцях розселення. Варто нагадати їх успішні війни з антами і гепідами вже як васалів гунів, а також під час 40-річного періоду «безкоролівства» вже за панування гунів. Можливо, в цьому випадку слід більш уважно вивчити історичну долю пам’яток «типу Косанове» у складі черняхівської культури, які, безумовно, належать до гото-гепідського компоненту культури. Так, матеріали Середнього Подніпров’я з урахуванням загальної тенденції розвитку північно-західного компонента в черняхівській культурі дають можливість припустити, що на ступені D₁ (остання четверть IV ст.) відбувається відтік східногерманського населення на нові території (Петраускас 2018, с. 36).Хочу

звернути увагу на «слабку» насиченість черняхівських пам’яток з індикаторами ступенів D₁ та D₁/D₂ лісостепу Дністра, Південного Бугу та Дніпра⁷. Регіон, в якому етнокультурною домінантою в черняхівській культурі є пам’ятки типу «Ружичанка-Косанове», тобто східногерманська складова⁸. Цілком можливо, що саме ця частина черняхівської спільноти першою почала рух із старих місць проживання під тиском гунів або інших обставин в південному напрямку. Привертає увагу також висновок С. В. Діденка про концентрацію античних амфор кінця IV — початку V ст. у причорноморській зоні (Діденко 2018). Факт, який свідчить про продовження традиції активних торгових відносин племен черняхівської культури з пізньоантичним світом, незважаючи на присутність тут гунів.

У той же час під «ремісничою вуаллю» черняхівської культури виявилися не тільки східногерманські племена. Інші етнокультурні анклави черняхівської культури — слов’янські (типу Черепин/Теремці-Журавка/Хлопків-Боромля), сарматські (типу Кантемірівка-Біленьке-Війтенки) — мали свою історичну долю в розвитку матеріальної культури типу Черняхів. У зв’язку з цим можна нагадати також, що за даними письмових джерел і сармати, і анти в різний час були як противниками, так і союзниками гунів.

Гуно-черняхівські відносини цілком узгоджуються з «правилами» життя кочовиків і осілого населення в Південно-Східній Європі (Плетнєва 1982). Номади не були зацікавлені у фізичному знищенні осілого населення. Для них воно було об’єктом економічної експлуатації — збір данини, раби, продукти обміну, технології та ін. Питання полягало в тому, хто буде володіти і управляти цією масою населення. Гуни вирішили його шляхом підпорядкування панівної в цьому регіоні гото-аланської верхівки. Васальний статус остготів і аланів було встановлено за часів Баламбер (370-ті роки) і завершено в 455 р. в битві при Недао.

⁷ Таку територіальну «бліу пляму» в Дністро-Будого-Дніпровському Лісостепу кінця IV — першої половини V ст. фіксують карти, де картографовані окремі речі або пам’ятки фінального етапу черняхівської культури: Гавритухин 2007, рис. 8; Казанский 2011, рис. 1; Терпиловський, Петраускас 2005, рис. 7 та ін.

⁸ Географічний епіцентр колонізації Південно-Східної Європи східногерманськими племенами добре позначають основні маркери цієї етнокультурної складової черняхівської культури — довгі будинки, ліпний посуд, специфічні прикраси, деталі одягу та культові речі (Милашевський 2017).

- Айбабин, А. И. 1990. Хронология могильников Крыма позднеримского и раннесредневекового времени. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, 1, с. 5-86.
- Амброз, А. К. 1966. Фибулы юга Европейской части СССР. II в. до н. э. — IV в. н. э. *Свод археологических источников*, ДІ-30.
- Амброз, А. К. 1971. Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. *Советская археология*, 2-3.
- Аммиан Марцеллин. *История*. Пер. Ю. Кулаковского и А. Сони, 1-3, Киев, 1906-1908.
- Баран, В. Д. 1981. *Черняхівська культура: За матеріалами верхнього Дністра і Західного Бугу*. Київ: ІА НАНУ.
- Баран, В. Д. 2008. *Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі*. Київ: ІА НАНУ.
- Башкатов, Ю. Ю. 2010. Памятники черняховской культуры юга Среднего Поднепровья. В: Щеглова, О. А. (ред.). *Германия—Сарматия*. Калининград, 2, с. 215-238.
- Брайчевский, М. Ю., Довженок, В. И. 1967. Поселение и святилище Иванковцы в Среднем Поднестровье. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 139, с. 238-262
- Гавритухин, И. О. 1999. Хронологические индикаторы финала черняховской культуры. В: Левада, М. Е. (ред.). *Сто лет черняховской культуры*. Київ, с. 48-86.
- Гавритухин, И. О. 2007. Финал черняховской культуры. *Раннеславянский мир*, 9, с. 9-71.
- Герета, І. П. 2013. *Чернелево—Руський могильник*. Ouim, 3, Київ; Тернопіль.
- Гопкало, О. В. 2011. Относительная хронология мужских погребений черняховской культуры. К постановке проблемы. В: Петраускас, О. В., Шишкін, Р. Г. (ред.). *Черняхівська культура. Актуальні проблеми досліджень (Oium, I)*, Київ: ІА НАНУ, с. 66-96.
- Гопкало, О. В. 2016. Погребения культуры Черняхов-Сынтаны-де-Муреш с двупластинчатыми фибулами: опыт социологического анализа группы. В: Петраускас, О. В., Гопкало, О. В., Горбаненко, С. А. (ред.). *Черняхівська культура. До 85-річчя від дня народження І. С. Винокура (Oium, 5)*. Київ: ІА НАНУ, с. 29-40.
- Гороховский, Е. Л. 1988. Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины. *Труды V Международного конгресса археологов-славистов (Киев, 18-25 сент., 1985 г.)*. Київ, 4, с. 34-46.
- Гороховский, Е. Л. 1988а. Кантемировские курганы на Полтавщине и проблема древностей раннегуннского периода на юге Восточной Европы. *Тез. докл. Полтавской областной научно-практической конф.* Полтава, с. 18-19.
- Гудкова, А. В., Фокеев, М. М. 1984. *Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I—IV вв. н. э.* Київ: Наукова думка.
- Діденко, С. В. 2018. *Античний керамічний імпорт у черняхівський культурі на території України*. Автореферат дисертації к. і. н. ІА НАНУ.
- Жаров, Г. В., Терпиловський, Р. В. 2011. Нові пам'ятки черняхівської культури у межиріччі Удаю і Сули. *Черняхівська культура. Актуальні проблеми досліджень*. В: Петраускас, О. В., Шишкін, Р. Г. (ред.). *Черняхівська культура: матеріали досліджень (Oium, I)*. Київ; Луцьк: ІА НАНУ, с. 166-177.
- Засецкая, И. П. 1979. Боспорские склепы гуннской эпохи как хронологический эталон для датирования памятников восточноевропейских степей. *Краткие сообщения Института археологии*, 158, с. 5-17.
- Засецкая, Ю. В. 1994. *Культура кочевников Южнорусских степей в гуннскую эпоху (конец IV—V вв.)*. Санкт-Петербург.
- Засецкая, И. П. 2000. О двух классификациях стеклянных сосудов с декором из напаянных капель и нитей си- него стекла. *Нижнегородский Археологический вестник*, 3, с. 209-238.
- Івановський, В. І., Цигилик, В. М. 1995. Черняхівський могильник поблизу с. Острівець на Івано-Франківщині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття та Волині*, 6, с. 169-184.
- Йордан. *О происхождении и действиях гетов. "Getica"*. Вступительная статья, перевод, комментарий Е. Ч. Скринской. Москва, 1960.
- Казанский, М. М. 2011. Радагайс и конец черняховской культуры. В: Петраускас, О. В., Шишкін, Р. Г. (ред.). *Черняхівська культура: матеріали досліджень (Oium, I)*. Київ; Луцьк: ІА НАНУ, с. 22-32.
- Каргер, М. К. 1948. К вопросу о древнейшей истории Киева. *Советская археология*, 10, с. 250-251.
- Кравченко, Н. М. 1971. Поховання V ст. н. е. з с. Вільшанки на Київщині. *Середні віки на Україні*. Київ, 1, с. 75-79.
- Кравченко, Н. М. 1987. О методике социологического анализа погребального обряда черняховской культуры. В: Смирнов, С. В. (ред.). *Исследования социально-исторических проблем в археологии*, Київ: Наукова думка, с. 209-227.
- Кравченко, Н. М., Петраускас, О. В., Шишкін, Р. Г., Петраускас, А. В. 2007. *Памятники археологии позднеримского времени Правобережной Киевщины*. Київ: КНТ.
- Кухаренко, Ю. В. 1955. Поселение и могильник полей погребений в с. Привольное. *Советская археология*, 22, с. 125-152.
- Кухаренко, Ю. В. 1975. Баївський могильник: (За матеріалами розкопок В. П. Петрова і А. П. Калішук). *Археологія*, 18, с. 51-61.
- Левада, М. Е. 2006. Миф о городищах черняховской культуры. *Бібліотека Vita Antiqua*, Київ, с. 60-73.
- Любичев, М. В. 2019. *Ранняя история днепро-донецкой лесостепи I—V веков. (Ostrogothica—Seri, 2)*. Харків: Естет Принт.
- Магомедов, Б. В. 1987. *Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья*. Київ.
- Магомедов, Б. В. 1999. Черняховский могильник Курники на Южном Буге. *Stratum plus*, 4, с. 102-120.
- Магомедов, Б. В. 2001. *Черняховская культура. Проблема этноса*. Lublin.
- Магомедов, Б. В., Левада, М. Е. 1996. Оружие черняховской культуры. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Симферополь, 5, с. 304-323, 558-556.
- Махно, Е. В., Сикорский, М. И. 1989. Могильник черняховской культуры у с. Соснова на Левобережье Днепра. В: J., Gurba, A., Kokowski (ред.). *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, Lublin, 2, s. 249-263.
- Милашевский, О. С. 2017. *Північно-західний компонент черняхівської культури (за матеріалами ліпного посуду)*. Дисертація к. і. н. Інститут археології НАН України.
- Некрасова, Г. М. 1985. Охоронні розкопки черняхівського могильника поблизу м. Суми. *Археологія*, 50, с. 75-80.
- Некрасова, А. Н. 2006. Памятник черняховской культуры Днепровского Левобережья. *Бібліотека Vita Antiqua*, Київ, с. 87-200.
- Обломский, А. М. 2003. *Днепровское лесостепное Левобережье в позднеримское и гуннское время*. Москва.
- Обломский, А. М. 2010. Материалы поселения Журавка Ольшанская. *Раннеславянский мир*, 13, с. 144-260.
- Обломский, А. М. 2015. Хронология верхнедонских памятников середины I тыс. н. э. Острая Лука Дона в древности. В: Обломский, А. М. (ред.) *Археологичес-*

- кий комплекс памятников гуннского времени у с. Кси-
зово (конец IV—V в.) (Раннеславянский мир, 16). Мо-
сква: ИА РАН, с. 291–295.
- Петраускас, О. В. 1998. Могильник черняховской
культуры в г. Каневе-ул. Пушкина. *Studia Gothika*.
Lublin, 2, S. 189–220.
- Петраускас, О. В. 2010. Фібули «войськового типу» черня-
хівської культури (за матеріалами пам'яток України).
Археологія і давня історія України. Київ: ІА НАНУ, 2,
с. 191–208.
- Петраускас, О. В. 2014. Деякі підсумки досліджень комп-
лексу пам'яток пізньоримського часу біля с. Комарів.
В: Петраускас, О. В., Горбаненко, С. А. (ред.). *Черня-
хівська культура: до 120-річчя від дня народження В. П.
Петрова (Oium, 4)*. Київ: ІА НАНУ, с. 165–184.
- Петраускас, О. В. 2018. Могильник та поселення черня-
хівської культури Велика Бугаївка в системі старо-
житностей Середнього Подніпров'я. *Археологія*, 2,
с. 22–41.
- Петраускас, О. В., Пастернак, В. В. 2003. Скляні посудини
могильника черняхівської культури Велика Бугаївка
в Середньому Подніпров'ї. *Археологія*, 4, с. 65–76.
- Петраускас, О. В., Шишкін, Р. Г. 2013. *Могильник и поселе-
ние черняховской культуры у с. Великая Бугаевка (архе-
ологический источник)*. (Oium, 2), Київ: ІА НАНУ.
- Петров, В. П. 1964. Масловский могильник на р. Товмач
(по материалам раскопок П. И. Смоличева и с. Гам-
ченко в 1926, 1928 и 1929 гг.). *Материалы и исследо-
вания по археологии СССР*, 116, с. 118–167.
- Плетнёва, С. А. 1982. *Кочевники средневековья. Поиски ис-
торических закономерностей*. Москва.
- Рейда, Р. М., Гейко, А. В., Сапегін, С. В. 2016. Поховання
115 Шишацького могильника зі скляним орнамен-
тованим кубком. В: Петраускас, О. В., Гопкало, О.
В., Горбаненко, С. А. (ред.). *Черняхівська культура.
До 85-річчя від дня народження І. С. Винокура (Oium,
5)*. Київ: ІА НАНУ, с. 20–28.
- Рейда, Р. М., Гейко, А. В., Сапегін, С. В. 2018. Деякі хро-
ноіндикатори другої половини IV–V ст. з Шишаць-
кого могильника. В: Любичев, М. В., Мызгин, К.
В. (ред.). *Хронология и монетные находки поздне-
римского времени и эпохи Великого переселения наро-
дов. Актуальные археологические исследования в Цен-
тральной и Восточной Европе (материалы полевого
семинара на базе экспедиции возле с. Войтенки 15–17
сентября 2016 г.)* (Ostrogothica-Serie: Hefte, 3). Харь-
ков, с. 111–120.
- Румянцева, О. С., Любичев, М. В., Петраускас, О. В.,
Трифонов, А. А., Ханин, Д. А., Червяковская,
М. В. 2020. Цветное стекло с памятников черня-
ховской культуры и технологические традиции
провинциально-римских стеклоделов. В: М., Люб-
ичев, К. В., Мызгин (ред.). *Між Сходом та Заходом
(=Inter Orientem et Occidentem)*, (Ostrogothica, 3), Хар-
ков: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, с. 324–351.
- Рутківська, Л. М. 1970. Поселення IV–V ст. н. е. в с. Капу-
лівка на Нижньому Дніпру. *Археологія*, 24, с. 194–216.
- Сміленко, А. Т. 1992. *Городище Башмачка III–IV в. н. э.*
Київ: Наукова Думка.
- Сміленко, А. Т., Брайчевский, М. Ю. 1967. Черняхов-
ские поселения в с. Леськи близ города Черкассы.
Материалы и исследования по археологии, 139, с. 35–61.
- Сорокина, Н. П. 1971. О стеклянных сосудах с каплями
синего стекла из Причерноморья. *Советская архео-
логия*, 4, с. 85–101.
- Сымонович, Э. А. 1955. Памятники черняховской
культуры Степного Поднепровья. *Советская архео-
логия*, 24, с. 282–316.
- Сымонович, Э. А. 1960. Раскопки могильника у Овчар-
ни совхоза «Приднепровского» на Нижнем Днепре.
Материалы и исследования по археологии СССР, 82,
с. 192–238.
- Сымонович, Э. А. 1964. Стеклянные кубки из Журав-
ки. *Краткие сообщения Института археологии*, 102,
с. 8–12.
- Сымонович, Э. А. 1979. Коблевский и Ранжевский мо-
гильники около г. Одессы. В: Сымонович, Э. А.
(ред.). *Могильники черняховской культуры*. Москва:
Наука, с. 93–111.
- Терпиловський, Р. В., Петраускас, О. В. 2005. Черняхів-
ські поховання могильника Дідів Шпиль на Канів-
щині. *Археологія*, 1, с. 58–69.
- Шишкін, Р. Г. 1999. Господарсько-екологічна модель
черняхівського населення черняхівської культури
(за матеріалами Середнього Подніпров'я). *Археоло-
гія*, 4, с. 129–139.
- Шишкін, Р. Г. 2002. Хронологические признаки
трехслойных гребней черняховской культуры. В:
Крижицкий, С. Д. (ред.). *Сучасні проблеми археоло-
гії*, Київ, с. 244–246.
- Шукин, М.Б. 1979. К вопросу о верхней хронологической
границе черняховской культуры. *Краткие сообщения
Института археологии*, 158, с. 17–22.
- Шукин, М.Б. 2005. *Готский путь*. Санкт-Петербург.
Amm. Marc.
- Anke, B. 1995. Studien zur reiternomadischen Kultur des 4.
bis 5. Jh. *Etnographisch-Archäologische Zeitschrift*, 36,
Berlin, S. 144–163.
- Bierbrauer, V. 1991 (1995). Das Frauengrab von
Castelbolognese in der Romagna (Italien) — zur
chronologischen, ethnischen und historischen
Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffs des 5.
Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien, *Jahrbuch
Römisches Germanisches Zentralmuseum*, 38, S. 541–592.
- Bierbrauer, V. 1994. Archäologie und Geschichte der Goten
vom 1.–7. Jahrhundert. *Jahrbuch des Instituts für Früh-
mittelalterforschung der Universität Münster*, 28, S. 51–171.
- Bierbrauer, V. 1999. Die ethnische Interpretation der Sintana
de Mures-Černjachov-Kultur. *Die Sintana de Mures-
Černjachov-Kultur (Akten des Internationalen Kolloquiums
in Caput vom 20. bis 24. Oktober 1995)*, Bonn, S. 211–238.
- Böhme, H. W. 1974. Germanische Grabfunde des 4. bis 5.
Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire. *Münchner
Beitrag Vor – und Frühgeschichte*, 19, München.
- Gudkova, A., Schultze, E. 2017. *Gräberfeld und Siedlung
Nagornoje II. Ein Fundplatz der Sántana de Mureş-
Černjachov-Kultur an der Unterlen Donau*. Archäologie in
Eurasien, 35, Bonn: Habelt-Verlag.
- Iord. Get.
- Kazanski, M. 1992. Les Goths et les Huns. À propos des
relations entre les Barbares sédentaires et les nomades.
Archéologie médiévale, 22, p. 191–229.
- Kasanski, M., Legoux, R. 1988. Contribution à l'étude des
témoignages archéologiques des Goths en Europe
orientale à l'époque des Grandes Migrations: la
chrononologie de la culture de Cernjachow récente.
Archéologie Medievale, 18, p. 12–53.
- Petrauskas, O. V. 2003. Die Gräberfelder der Černjachov-Kultur
von Kosanovo und Gavrilovka — eine vergleichende Studie
zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen
Besonderheiten. Bericht der Römisch-Germanischen
Kommission, 83, S. 224–351.
- Popa, A. 2001. *Romains ou Barbares? Architecture en pierre dans
le Barbaricum à l'époque romaine tardive (sur le matériel
archéologique du Nord-Ouest du Pont Euxin)*. Basarabica,
3, Chișinău,

- Rau, G. 1972. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum. *Acta praehistorica et archaeologica*, 3, S. 109-214.
- Die *Sintana de Mures-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caput vom 20. bis 24. Oktober 1995.* G., Gomolka-Fuchs (Hrg.), Bonn, 1999.
- Straume, E. 1987. *Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhunderts n.Chr.* Oslo.
- Tejral, J. 1997. Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*, Brno, S. 321-362.
- Thomas, S. 1960. Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8, S. 54-215.
- Wolfram, H. 1990. *Die Goten. Von Anfangen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts.* München.

Надійшла 04.03.2021

O. V. Петраускас

Кандидат исторических наук, зав. отделом археологии ранних славян Института археологии НАН Украины,
ORCID 0000-0001-9117-4265, oleg_petrauskas@iananu.org.ua

ЧЕРНЯХОВСКАЯ КУЛЬТУРА И ГУННЫ (по материалам археологических памятников Украины)

В статье рассматривается проблема отношений черняховской культуры и гуннов на основании анализа археологических материалов с учетом данных письменных источников. Указанные источники свидетельствуют о том, что исчезновение черняховской культуры приходится на более позднее время, чем появление гуннов в Северном Причерноморье.

Основные сведения о гуннах изложены в трудах Аммиана Марцелина и Иордана. Появление гуннов в Причерноморье приходится на конец правления Германариха (между 369—375/376 гг.), что синхронизируется с концом ступени C3 относительной хронологии варварских древностей Восточной Европы. События в истории остготов после их поражения в составе гуннского племенного союза практически не привязаны к абсолютным датам и конкретной географии. Однако важным является сообщение Иордана о том, что остготы после подчинения гуннами остались на местах прежнего проживания. Материалы черняховской культуры свидетельствуют о том, что существует многочисленная группа вещей, которые синхронизируются со ступенями D1 и D2 (около 370—450 гг.). Важно, что вещи происходят из закрытых комплексов, различных типов памятников и регионов культуры.

Правильное объяснение исчезновения культуры возможно только с учетом полигэтнического характера этого образования. Например, по данным письменных источников миграция остготов, одного из компонентов черняховской культуры, в римские провинции растянулась минимум на пол столетия. Судьба прочих компонентов культуры может быть восстановлена по данным археологических источников. Серия предметов из комплексов черняховской культуры, среди которых стеклянные кубки, пряжки, гребни, античный импорт, может быть датирована концом IV — первой половиной V вв. Территория распространения поздних памятников черняховской культуры и их этнокультурная специфика в большинстве своем связана со скифо-сарматским и раннеславянским компонентом. Не исключено, что начало отхода восточногерманского населения из лесостепной части Украины могло быть действительно связано с конфликтом между готами и гуннами. Упадок культуры являлся сложным и многофакторным процессом, в котором ведущая роль принадлежала социально-экономическим факторам.

Ключевые слова: черняховская культура, гунны, эпоха Великого переселения народов.

Oleh V. Petruskas

Ph.D., Head of the Early Slavic Archaeology Department of the Institute of Archaeology,
the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0001-9117-4265, oleg_petruskas@iananu.org.ua

CHERNYAKHIV CULTURE AND THE HUNS (Based on Archaeological Resources of Ukraine)

The article deals with the problem of relations between the Cherniakhiv culture and the Huns based on the analysis of archaeological materials and written sources. These sources indicate that the disappearance of the Cherniakhiv culture occurs at a later time than the appearance of the Huns in the Northern Black Sea Region.

Basic information about the Huns is set out in the writings of Ammianus Marcellinus and Jordan. The appearance of the Huns in the Black Sea Region falls on the end of the reign of Germanarich (between 369—375/376). This synchronizes with the end of the C3 level of the relative chronology of Eastern European barbarian antiquities. Events in the history of the Ostrogoths after their defeat and as part of the Hunnic tribal union are practically not tied to absolute dates and specific geography. Jordan writes that the Ostrogoths, after being subjugated by the Huns, remained in the places of their former residence. The Cherniakhiv culture resources indicate that there is a large group of items that are synchronized with the levels D1 and D2 (about 370—450). It is important that items come from closed complexes, different types of sites and cultural regions.

A correct explanation of the disappearance of a culture is possible only taking into account the multiethnic composition of this culture. According to written sources, the migration of the Ostrogoths, one of the components of the Cherniakhiv culture, to the Roman provinces stretched for at least half a century. The fate of other components of the culture can be reconstructed from the data of archaeological sources. There is a number of items that come from the latest Cherniakhiv culture. Glass beakers, buckles, combs, antique imports, can be dated by the end of 4th — first half of 5th centuries. The territory of distribution of the latest settlements and cemeteries of the Cherniakhiv culture and their ethnocultural specificity may be associated with the Scythian-Sarmatian and the Early Slavic components. It is possible that the beginning of the migration of the East German population from the Forest-Steppe Ukraine could really be associated with the conflict between the Goths and the Huns. The decline of the culture is a complex and multifactorial process in which socio-economic factors played a leading role.

Key words: Cherniakhiv culture, Huns, Great Migration period.

References

- Aibabin, A. I. 1990. Khronologija mogilnikov Kryma pozdnerimskogo i rannesrednevekovogo vremeni. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*, 1, p. 5-86.
- Ambroz, A. K. 1966. Fibuly yuga Evropeiskoi chasti SSSR. II v. do n. e. - IV v. n. e. *Svod arkheologicheskikh istochnikov*, DI-30.
- Ambroz, A. K. 1971. Problemy rannesrednevekovoi khronologii Vostochnoi Evropy. *Sovetskaia arkheologiya*, 2-3.
- Amm. Marc. Ammian Martsellin. *Istoria*. Per. Yu. Kulakovskogo i A. Soni, 1-3, Kyiv, 1906-1908.
- Baran, V. D. 1981. *Cherniakhivska kultura: Za materialamy verkhnoho Dnistra i Zakhidnoho Buhu*. Kyiv: IA NANU.
- Baran, V. D. 2008. Slovianske poselennia seredyny I tysiacholittia nashoi ery bilia sela Teremtsi na Dnistri. Kyiv: IA NANU.
- Bashkatov, Yu. Yu. 2010. Pamiatniki cherniakhovskoi kultury yuga Srednego Podneprovia. In: Shcheglova, O. A. (ed.) *Germaniia-Sarmatiia*, 2, Kaliningrad, p. 215-238.
- Braichevskii, M. Yu., Dovzhenok, V. I. 1967. Poselenie i sviatilishche Ivankovtsy v Sredнем Podnestrove. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*. 139, p. 238-262
- Gavritukhin, I. O. 1999. Khronologicheskie indikatory finala cherniakhovskoi kultury. In: Levada M. E. (ed). *Sto let cherniakhovskoi kultury*. Kyiv, p. 48-86.
- Gavritukhin, I. O. 2007. Final cherniakhovskoi kultury. *Ranneslavianskii mir*. 9, p. 9-71.
- Gereta, I. P. 2013. Chernelevo-Ruskyi mohylnyk. Ouim, 3, Kyiv; Ternopil.
- Gopkalo, O. V. 2011. Otnositelnaja khronologija muzhskikh pogrebenij cherniakhovskoi kultury. K postanovke problemy. In: Petruskas, O. V., Shishkin, R. G. (ed.) *Cherniakhivska kultura. Aktualni problemi doslidzhen* (Oium, 1), Kyiv: IA NANU p. 66-96.
- Gopkalo, O. V. 2016. Pogrebenija kultury Cherniakhov-Syntana-de-Muresh s dvuplastinchatymi fibulami: opyt sotsiologicheskogo analiza gruppy. In: Petruskas, O. V., Gopkalo, O. V., Gorbanenko, S. A. (ed.). *Cherniakhivska kultura. Do 85-ricchchia vid dnia narodzhennia I. S. Vinokura* (Oium, 5). Kyiv: IA NANU, p. 29-40.
- Gorokhovskii, E. L. 1988. Khronologija cherniakhovskikh mogilnikov Lesostepnoi Ukrayny. *Trudy V Mezhdunarodnogo kongressa arkheologov-slavistov* (Kyiv, 18-25 sent. 1985 g.). Kyiv, 4, p. 34-46.
- Gorokhovskii, E. L. 1988a. Kantemirovskie kurgany na Poltavshhine i problema drevnosti rannegunnskogo perioda na yuge Vostochnoi Evropy. *Tez. dokl. Poltavskoi oblastnoi nauchno-prakticheskoi konf.* Poltava, p. 18-19.
- Gudkova, A. V., Fokeev, M. M. 1984. Zemledeltsy i kochevniki v nizoviakh Dunaia I-IV vv. n. e. Kyiv: Naukova dumka.
- Didenko, S. V. 2018. Antychnyi keramichnyi import u cherniakhivskyi kulturi na terytorii Ukrayny. *Avtoreferat dysertatsii k. i. n. IA NANU*.
- Zharov, H. V., Terpylovskyi, R. V. 2011. Novi pamiatky cherniakhivskoi kultury u mezhvirchchi Udalii i Suly. Cherniakhivska kultura. Aktualni problemy doslidzhen. In: Petruskas, O. V., Shyshkyn, R. H. (ed.). *Cherniakhivska kultura: materialy doslidzhen* (Oium, 1), Kyiv; Lutsk: IA NANAU, p. 166-177.
- Zasetskaia, I. P. 1979. Bosporskie sklepy gunnskoi epokhi kak khronologicheskii etalon dla datirovaniia pamiatnikov vostochnoeuropeiskikh stepei. *Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii*, 158, p. 5-17.
- Zasetskaia, Yu. V. 1994. *Kultura kochevnikov Yuzhnorusskikh stepei v gunskuyu epokhu (konets IV-V vv.)*. Sankt-Peterburg.
- Zasetskaia, I. P. 2000. O dvukh klassifikatsiakh stekliannykh sosudov s dekorom iz napaiannykh kapel i nitei sinego stekla. *Nizhnevolzhskii Arkheologicheskii vestnik*, 3, p. 209-238.
- Ivanovskii, V. I., Tsyhylyk, V. M. 1995. Cherniakhivskyi mohylnyk poblyzu s. Ostrivets na Ivano-Frankivshchyni. *Materialy i doslidzhennia z arkheoloohii Prykarpattia ta Volyni*. 6, p. 169-184.
- Iord. Get. Iordan. *O proiskozhdenii i deyaniyakh getov. "Getica"*. Vstopitelnaya statya, perevod, kommentarii E. Ch. Skrzhinskoi. Moskva, 1960.
- Kazanskii, M. M. 2011. Radagais i konets cherniakhovskoi kultury. In: Petruskas, O. V., Shishkin, R. G. (ed.). *Cherniakhivska kultura: materiali doslidzhen* (Oium, 1), Kyiv; Lutsk, 1, p. 22-32.
- Karger, M. K. 1948. K voprosu o drevneishei istorii Kieva. *Sovetskaia arkheologiya*, 10, p. 250-251.
- Kravchenko, N. M. 1971. Pokhovannia V st. n. e. z s. Vilshanky na Kyivshchyni. *Seredni viky na Ukrayni*, 1, Kyiv, p. 75-79.
- Kravchenko, N. M. 1987. O metodike sotsiologicheskogo analiza pogrebalnogo obriada cherniakhovskoi kultury. In: Smirnov, S. V. (ed.). *Issledovaniia sotsialno-istoricheskikh problem v arkheologii*, Kyiv: Naukova dumka, p. 209-227.
- Kravchenko, N. M., Petruskas, O. V., Shishkin, R. G., Petruskas, A. V. 2007. Pamiatniki arkheologii pozdnerimskogo vremeni Pravoberezhnoi Kievshchiny. Kyiv: KNT.

- Kukharenko, Yu. V. 1955. Poseleńie i mogilnik polei pogrebenii v s. Privolnoe. *Sovetskaia arkheologija*, 22, p. 125-152.
- Kukharenko, Yu. V. 1975. Baivskyi mohylnyk: (Za materialamy rozkopok V. P. Petrova i A. P. Kalishchuka). *Arheologia*, 18, p. 51-61.
- Levada, M. E. 2006. Mif o gorodishchakh cherniakhovskoi kultury. *Biblioteka Vita Antiqua*. Kyiv, p. 60-73.
- Lyubichev, M. V. 2019. *Ranniaia istoria dnepro-donetskoi lesostepi I-V vekov*. (Ostrogothica-Seri, 2). Kharkov: Estet Print.
- Magomedov, B. V. 1987. *Cherniakhovskaia kultura Severo-Zapadnogo Prichernomoria*. Kyiv.
- Magomedov, B. V. 1999. Cherniakhovskii mogilnik Kurniki na Yuzhnom Buge. *Stratum plus*, 4, p. 102-120.
- Magomedov, B. V. 2001. *Cherniakhovskaia kultura. Problema etnosa*. Lublin.
- Magomedov, B. V., Levada, M. E. 1996. Oruzhie cherniakhovskoi kultury. *Materaly po arkheologii, istorii i etnografi Tavrii*, 5, Simferopol, p. 304-323, 558-556.
- Makhno, E. V., Sikorskii, M. I. 1989. Mogilnik cherniakhovskoi kultury u s. Sosnova na Levoberezhe Dnepra. In: I., Gurba, A., Kokowski (ed.). *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, Lublin, 2, p. 249-263.
- Mylashevskyi, O. S. 2017. *Pivnichno-zakhidnyi komponent cherniakhivskoi kultury (za materialamy lipnoho posudu)*. Dysertatsiia k. i. n. Instytut arkheolohii NAN Ukrayiny.
- Nekrasova, H. M. 1985. Okhoronni rozkopky cherniakhivskoho mohylnyka poblyzu m. Sumy. *Arheologia*, 50, p. 75-80.
- Nekrasova, A. N. 2006. Pamiatnik cherniakhovskoi kultury Dneprovskogo Levoberezhia. *Biblioteka Vita Antiqua*, Kyiv, p. 87-200.
- Oblomskii, A. M. 2003. *Dneprovskoe lesostepnoe Levoberezhe v pozdnnerimskoe i gunnskoe vremia*. Moskva.
- Oblomskii, A. M. 2010. Materiały poselenia Zhuravka Olshanskaia. *Ranneslavianski mir*, 13, p. 144-260.
- Oblomskii, A. M. 2015. Khronologiya verkhnedonskikh pamiatnikov serediny 1 tys. n. e. Ostraia Luka Dona v drevnosti. In: Oblomskii, A. M. (ed.) *Arkeologicheski kompleks pamiatnikov gunnskogo vremeni u s. Ksizovo (konets IV-Vv.)* (Ranneslavianski mir, 16). Moskva: IA RAN, p. 291-295.
- Petrauskas, O. V. 1998. Mogilnik cherniakhovskoi kultury v g. Kaneve, ul. Pushkina. *Studia Gothika*, 2, Lublin, p. 189-220.
- Petrauskas, O. V. 2010. Fibuly voinskoho typu cherniakhivskoi kultury (za materialamy pamiatok Ukrayiny). *Arkheolohiia i davnia istorii Ukrayiny*, 2, Kyiv: Instytut arkheolohii, p. 191-208.
- Petrauskas, O. V. 2014. Dejaki pidsumky doslidzhen kompleksu pamiatok piznorymskoho chasu bilia s. Komariv. In: Petrauskas, O. V., Horbanenko, S. A. (ed.). *Cherniakhivska kultura: do 120-richchia vid dnia narozhdennia V. P. Petrova* (Oium, 4). Kyiv: IA NANU, p. 165-184.
- Petrauskas, O. V. 2018. Mohylnyk ta poseleñnia cherniakhivskoi kultury Velyka Buhaivka v systemi starozhytnosti Serednoho Podniprovya. *Arheologia*, 2, p. 22-41.
- Petrauskas, O. V., Pasternak, V. V. 2003. Sklani posudyny mohylnyka cherniakhivskoi kultury Velyka Buhaivka v Serednomu Podniprovju. *Arheologia*, 4, p. 65-76.
- Petrauskas, O. V., Shishkin, R. G. 2013. *Mogilnik i poselenie cherniakhovskoi kultury u s. Velikaia Bugaevka (arkheologicheskii istochnik)*. (Oium, 2), Kyiv: IA NANU.
- Petrov, V. P. 1964. Maslovskii mogilnik na r. Tovmach (po materialam raskopok P. I. Smolicheva i S. S. Gamchenko v 1926, 1928 i 1929 gg.). *Materiały i issledovaniia po arkheologii*, 116, p. 118-167.
- Pletnyova, S. A. 1982. *Kochevniki srednevekovia. Poiski istoricheskikh zakonomernostei*. Moskva.
- Rumiantseva, O. S., Lyubichev, M. V., Petrauskas, O. V., Trifonov, A. A., Khanin, D. A., Cherviakovskaia, M. V. 2020. Tsvetnoe steklo s pamiatnikov cherniakhovskoi kultury i tekhnologicheskie traditsii provintsialno-rimskikh steklodelov, In: M., Lyubichev, K. V., Mizgin (ed.). *Mizh Skhodom ta Zakhodom (= Inter Orientem et Occidentem)*, (Ostrogothica, 3), Kharkiv: KHNU im. V. N. Karazina, p. 324-351.
- Rutkivska, L. M. 1970. Poseleñnia IV-V st. n. e. v s. Kapulivka na Nyzhnomu Dnipro. *Arheologia*, 24, p. 194-216.
- Smilenko, A. T. 1992. *Gorodishche Bashmachka III-IV v. n. e.* Kyiv: Naukova Dumka.
- Smilenko, A. T., Braichevskii, M. Yu. 1967. Cherniakhovskie poseleñia v s. Leski bliz goroda Cherkassy. *Materiały i issledovaniia po arkheologii*, 139, p. 35-61.
- Sorokina, N. P. 1971. O stekliannyykh sosudakh s kapliami sinego stekla iz Prichernomoria. *Sovetskaia arkheologija*, 4, p. 85-101.
- Symonovich, E. A. 1955. Pamiatniki cherniakhovskoi kultury Stepnogo Podneprovja. *Sovetskaia arkheologija*, 24, p. 282-316.
- Symonovich, E. A. 1960. Raskopki mogilnika u Ovcharni sovkhoza Pridneprovskogo na Nizhnem Dnepre. *Materiały i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 82, p. 192-238.
- Symonovich, E. A. 1964. Steklianne kubki iz Zhuravki. *Kratkie soobshchenia Instituta arkheologii*, 102, p. 8-12.
- Symonovich, E. A. 1979. Koblevskii i Ranzhevskii mogilniki okolo g. Odessy. In: Symonovich, E. A. (ed.). *Mogilniki cherniakhovskoi kultury*. Moskva: Nauka, p. 93-111.
- Terpylovskyi, R. V., Petrauskas, O. V. 2005. Cherniakhivski pokhovannia mohylnyka Didiv Shpyl na Kanivshchyni. *Arheologia*, 1, p. 58-69.
- Shyshkin, R. H. 1999. Hospodarsko-ekolohichna model cherniakhivskoho naselennia cherniakhivskoi kultury (za materialamy Serednoho Podneprovya). *Arheologia*, 4, p. 129-139.
- Shyshkin, R. G. 2002. Khronologicheskie priznaki treksloinykh grebnei cherniakhovskoi kultury. In: Krizhitskii, S. D. (ed.). *Suchasni problemi arkheologii*. Kyiv, p. 244-246.
- Shhukin, M. B. 1979. K voprosu o verkhnei khronologicheskoi granitse cherniakhovskoi kultury. *Kratkie soobshchenia Instituta arkheologii*, 158, p. 17-22.
- Shhukin, M. B. 2005. *Gotskii put*. Sankt-Peterburg.
- Anke, B. 1995. Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jh. *Etnographisch-Archologische Zeitschrift*, 36, Berlin, S. 144-163.

- Bierbrauer, V. 1991 (1995). Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien) - zur chronologischen, ethnischen und historischen Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien, *Jahrbuch Römisch-Germanisches Zentralmuseum*, 38, S. 541-592.
- Bierbrauer, V. 1994. Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert. *Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster*, 28, S. 51-171.
- Bierbrauer, V. 1999. Die ethnische Interpretation der Sintana de Mures-Černjachov-Kultur. *Die Sintana de Mureş-Černjachov-Kultur (Akten des Internationalen Kolloquiums in Caput vom 20. bis 24. Oktober 1995)*, Bonn, S. 211-238.
- Böhme, H. W. 1974. Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire. *Münchener Beitrag Vor- und Frühgeschichte*, 19, München.
- Gudkova, A., Schultze, E. 2017. *Gräberfeld und Siedlung Nagorne II. Ein Fundplatz der Sântana de Mureş-Černjachov-Kultur an der Unteren Donau*. Archäologie in Eurasien, 35, Bonn: Habelt-Verlag.
- Kazanski, M. 1992. Les Goths et les Huns. À propos des relations entre les Barbares sédentaires et les nomades. *Archéologie médiévale*, 22, p. 191-229.
- Kasanski, M., Legoukh, R. 1988. Contribution à l'étude des tomoignages archéologiques des Goths en Europe orientale à l'époque des Grandes Migrations: la chronologie de la culture de Cerniachow récente. *Archeologie Mediewale*, 18, p. 12-53.
- Petrauskas, O. V. 2003. Die Gräberfelder der Černjachov-Kultur von Kosanovo und Gavrilovka - eine vergleichende Studie zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen Besonderheiten. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 83, S. 224-351.
- Popa, A. 2001. *Romains ou Barbares? Architecture en pierre dans le Barbaricum à l'époque romaine tardive (sur le matériel archéologique du Nord-Ouest du Pont Eukhin)*. Basarabica, 3, Chișinău,
- Rau, G. 1972. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum. *Acta praehistorica et archaeologica*, 3, S. 109-214.
- Die Sintana de Mureş-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caput vom 20. bis 24. Oktober 1995*. G. Gomolka-Fuchs (Hrg.), Bonn, 1999.
- Tejral, J. 1997. Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*, Brno, S. 321-362.
- Thomas, S. 1960. Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8, S. 54-215.
- Straume, E. 1987. *Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhunderts n.Chr.* Oslo.
- Wolfram, H. 1990. *Die Goten. Von Anfangen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts*. München.